

**ДОСВІД ПРОЖИВАННЯ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
У ВИМІРАХ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА,
ПСИХОЛОГІЇ МИСТЕЦТВА Й АРТТЕРАПІЇ**

МАТЕРІЯЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ
3 лютого 2023 року
м. Івано-Франківськ

**ДО 150-РІЧЧЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА**

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет психології
Кафедра психології розвитку
Лабораторія методології та теорії психології
Навчально-науковий інститут мистецтв
Кафедра дизайну і теорії мистецтва

**ДОСВІД ПРОЖИВАННЯ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
У ВИМІРАХ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА,
ПСИХОЛОГІЇ МИСТЕЦТВА Й АРТТЕРАПІЇ**

Івано-Франківськ
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2023

УДК 7.026:327.88((470+571):477
Д 70

Друкується за ухвалою вченої ради факультету психології
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
(протокол № 11 від 30 червня 2023 р.)

Рецензенти:

Ігор ПОПОВИЧ, доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології Херсонського державного університету.
Олег ЧУЙКО, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри дизайну
і теорії мистецтва Навчально-наукового інституту мистецтв Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаника.

Д 70 **Досвід проживання російсько-української війни у вимі-
рах пластичного мистецтва, психології мистецтва й артте-
рапії : зб. тез доп. круглого столу (Івано-Франківськ, 3 люто-
го 2023 р.) / [упоряд. Світлана Литвин-Кіндратюк, Богдан
Кіндратюк]. Івано-Франківськ : Прикарпатський національ-
ний університет ім. В. Стефаника, 2023. 68 с.**

ISBN 978-966-640-539-8

Збірник матеріалів присвячений актуальній в умовах сьогодення проблемі аналізу досвіду проживання російсько-української війни. Тези, які відображають результати пошуків на межі теорії пластичного мистецтва, методології психології мистецтва й практики рецептивної та активної арттерапії, створюють розмаїтий за теоретичними основами й методичним інструментарієм науковий дискурс. Він володіє значними ресурсами для повнішого опису й осмислення феноменології переживань особистості внаслідок криз, стресів, психотравм війни та пошуку нових методів і прийомів стабілізації емоційного стану, подолання наслідків колективної та індивідуальної травматизації.

УДК 7.026:327.88((470+571):477

ISBN 978-966-640-539-8

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2023

ЗМІСТ

Роман БОНЧУК. АРТТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ ГУМОРУ В РЕЦЕПЦІЇ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	6
Олена ВОЗНЕСЕНСЬКА. РЕЦЕПТИВНА АРТТЕРАПІЯ: ПЛАСТИЧНІ МИСТЕЦТВА ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ	7
Мирослава ГАСЮК. ІСТОРІЇ ВІЙНИ. ПЕРЕЖИВАННЯ ТРАВМИ ПОЛОНУ ДРУЖИНАМИ ВОЇНІВ... ..	12
Марія ДЗЮБИНСЬКА. АРТТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ	16
Максим ДОЙЧИК, Оксана ДОЙЧИК, Алла СІНЦИНА. ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНИЙ ВИМІР ІДЕЇ ГІДНОСТІ В ТЕКСТАХ СТАРОГО ЗАПОВІТУ... ..	17
Лілія ДУБЕЦЬКА. ІНСТРУМЕНТ АРТТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ... ..	19
Марія ДЯКІВ. АКТИ КОЛЕКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ У ВІЗУАЛІЗАЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ.....	22
Олена ДЯКІВ. ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ МИСТЕЦТВА ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	24
Богдан КІНДРАТЮК. ЦЕРКОВНІ ТА СВІТСЬКІ ДЗВОНІННЯ В ЧАС ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВИХОВНОГО Й ОЗДОРОВЧОГО ПОТЕНЦІЯЛУ	26
Світлана ЛИТВИН-КІНДРАТЮК. ПСИХОЛОГІЯ МИСТЕЦТВА Й АРТТЕРАПІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ДОСВІДУ ПРОЖИВАННЯ ВІЙНИ.....	31
Алла МАКАРОВА. ФІЛОСОФІЯ ТА МИСТЕЦТВО: ЄДНІСТЬ – У НАЦІОНАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ.....	33
Віталій МАЛІМОН. СУЧАСНІ АУДІОВІЗУАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ВІДЕОХОСТИНГАХ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	37
Люба МИРОНІВ. ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ АРТТЕРАПІЇ, ХУДОЖНІХ ТЕХНІК НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ	40
Віктор МОСКАЛЕЦЬ. РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ МИСТЕЦТВА.....	41
Наталія НАЗАРУК. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ	43
Ірина ОПАНАСЮК. РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ АРТТЕРАПІЇ СТОСОВНО РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ В СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІСІ	45
Оксана ПАРКУЛАБ. МИСТЕЦЬКІ ВИТОКИ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	48
Вікторія ПІТУЛЕЙ. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ АРТТЕРАПІЇ ПРИ ЛІКУВАННІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ.....	50
Богдан РОХМАН. ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ДІЙСНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ.....	52
Наталія САБАТ. АРТПЕДАГОГІКА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	54
Лариса САНДЮК, Володимир САНДЮК. АРТТЕРАПІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ... ..	58
Вікторія ТИПЧУК. АВТОПОРТРЕТ ЯК ВІДБИТОК ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ АВТОРА.....	61
Галина ФЕДОРИШИН, Оксана ЧУЙКО. ЗАСТОСУВАННЯ МАЛЮНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З НІЧНИМИ ЖАХІТТЯМИ В ДІТЕЙ... ..	62
Ірина ЧМЕЛИК. МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЄКТ «ЗВИТЯЖЦІ. ПАМ'ЯТІ ТИХ, ХТО ПОВЕРНУВСЯ НА ЩИТІ» ЯК РЕФЛЕКСІЯ НА ПОДІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	66

Роман БОНЧУК,
художник, реставратор,
магістрант кафедри соціальної психології, факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

АРТТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ ГУМОРУ В РЕЦЕПЦІЇ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА

В основі культурної конвертації як базису та гарантії правдивої фіксації культурного капіталу в сучасних умовах лежить актуалізація проблем, відтак діялогічний характер цього процесу має безліч вимірів. Він може стати предметом не лише вивчення з боку соціології мистецтва та мистецтвознавства, а й психології мистецтва, арттерапії, оскільки засобам такого переведення вартості виступають мистецькі практики.

Психологія мистецтва апелює у своєму предметі не тільки до художньо-естетичного середовища, художнього дискурсу чи культурного капіталу та його практик, а й до психології розвитку особистості у певному естетичному та соціальному обширі (він побудований за принципом екосоціальних систем). Останнє дозволяє постулювати зміни естетичного розвитку особистості в умовах і під впливом загрозливих трансформацій мегасередовища в цій полісистемі – у час нинішньої повномасштабної російсько-української війни. За цих умов відбуваються певні зміни в конвертації культурного капіталу, іде пошук нових форм діалогу. У них суперечливо поєднується драматичність, краса, жахливість, потворність мистецького дискурсу в обставинах протистояння. Важливим засобом такого мистецького роздуму, за правом, можна вважати гумор у всіх його різновидах (іронія, пародія, сарказм тощо). Вони в царині мистецтва й за її межами сприймаються та є специфічною ознакою певної мудрості й *переосмислення*; так би мовити пост-мисленнєва функція. Тут варто враховувати всі аспекти проблеми й обраної теми: актуальність, ретроспективність, і показ *під іншим кутом зору*, тобто універсальність, певна претензія на об'єктивність, прогнозування, себто окреслення правдивих перспектив, утішних або не дуже.

Гумор – це завжди певне резюме, визначення діагнозу й пропозиція ефективної методи, а вона завжди проста: будується на засадничих принципах моралі й канонах споконвічної правди. Варто було б цю *споконвічну правду* задіювати з огляду на певну невизначеність і неостаточність самої Плинної Історії, яка є, зазвичай, ризоматичним наслідком окремих подій, явищ, активності спільнот, прагнень пасіонаріїв і, зрештою, самої Сліпої волі. Гумор визначає діагноз і дає рецептуру *правильного обрання методик вирішення* та пошук відповідей на злободенні запитання, що вказує на його арттерапевтичний потенціал. Це завжди Вольтерівська метода, чи Езопова мудрість, але плюс самої іронії та гумору в їхніх безпосередній доступності й відкритості. І чи не найбільш головне бачиться в тиражуванні. Гумор копіюється, передається, так би мовити, із вуст у вуха: така собі його *інфекційна природа*, але вона видається дієвою. Бо, зрештою, вважається, що мистецтво сповнене драми та страждань, воно не завжди сприймається, але, якщо й таке відбувається, то у формах деструктивних паттернів (шаблонів).

Вони зберігаються та відображаються в підвалинах пам'яті у формах, відповідно ж, деструктивних системах символів і знаків. Проте в умовах війни гумор виявляє одну вельми добру характеристику – це трансверсійність, про яку писав у своїх працях французький філософ XX століття Жиль Дел'єз (1925–1995). Закономірно, що в аспекті арттерапії чимало можливостей знаходимо у створенні й сприйнятті відповідних пам'яток пластичного мистецтва.

1. Енциклопедія постмодернізму / [ред. Чарлз Вінквіст і Віктор Тейлор; перек. з англ. Віктор Шовкун; наук. ред. перекладу Олексій Шевченко]. Київ : Основи, 2003. 504 с.

Олена ВОЗНЕСЕНСЬКА,
кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
членкиня правління ГС *Національна психологічна асоціація*,
президентка ВГО *Арт-терапевтична асоціація*, Київ

РЕЦЕПТИВНА АРТТЕРАПІЯ: ПЛАСТИЧНІ МИСТЕЦТВА ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ

Українське суспільство зараз перебуває в стані тривалої колективної травми. Війна завжди зачіпає велику кількість людей: кожен із нас переживає горе, біль, страх, гнів, розпач. Через інформаційно-комунікативні засоби ми додатково отримуємо *травму свідка* й *травму того, хто вижив*. Колективна травма війни призводить до змін у сприйнятті навколишнього світу, емоційному стані й поведінці на рівні суспільства. Втрачено звичну впевненість у безпеці, довіру, панують почуття гніву, тривоги. Війна – це подія, яка не може бути просто відкинута й забута, вона укорінюється в колективну свідомість, і суспільство більше не може ефективно існувати, втрачаються сенси й ідентичності, стирається межа між добром і злом, порядком і хаосом [2]. Ці рани не перестають кривавити. Під час колективної травми складно ділитися своїми почуттями, адекватно оцінювати власну поведінку й поведінку інших. І, за дослідженнями трансгенераційного передавання емоційного досвіду, колективна травма породжує відкладені ефекти *постпам'яті*, що призводить до неврозів, які передаються від батьків до дітей протягом кількох поколінь.

В умовах розвитку інформаційного суспільства колективна травма підтримується та поглиблюється за допомогою різних форм репрезентації, поширюється через ЗМІ, за допомогою обговорення в інформаційному просторі соціальних мереж, промов публічних осіб. Відбувається вторинна травматизація.

Згідно стратегії опанування колективної травми, перше – це легітимізація травматичних переживань: *Я маю право відчувати...*. Уникання слова *травма* не скасує переживань, але зробить їх «забороненими». Через пригніченість переживання, пов'язані з колективною травмою війни, позначаються на долі нашої нації згодом. Відновлення колективного психічного здоров'я досягається через звільнення важких емоцій, у тому числі й за допомогою мистецтва, на чому ми хочемо тут наголосити. Україн необхідно легітимізувати спільне горе, спільний

біль. Також важливо об'єднання для відреагування цих важких емоцій, їхнє спільне переживання та спільна творчість. Для всіх українців/українок важливо усвідомити, що *я – не один/не одна*, побачити, що є інші, із ким можна поділитися своїми переживаннями, ті, хто почують, зрозуміють, тому що переживають те ж саме. Взаємопідтримка, відчуття приналежності до групи надає сили й відновлює ресурси. Згодом, для остаточного подолання наслідків колективної травми, важливе усвідомлення, побудова нових сенсів, прогрес, поява в суспільстві модерних можливостей для змін та інновацій [5, с. 5].

Художники й художниці – як найбільш чутлива та прогресивна частина суспільства – переживають події війни дуже глибоко, і вони мають «інструменти» для вираження своїх почуттів. Вони відчують, перетравлюють свій досвід війни та відображають його за допомогою засобів пластичних мистецтв, що надає іншим можливість для співчуття, співпереживання і – як наслідок – для вивільнення своїх затиснутих почуттів, відчування себе частиною великої соціальної групи, засвоєння цього досвіду задля переходу на наступну стадію подолання наслідків травматичних подій – стадію реконструкції, за Валері Еплтон [3]. Ця стадія характеризується зміною системи уявлень стосовно себе та навколишнього світу – соціального й матеріального, трансформацією переживань і переосмисленням своєї системи поглядів, аналізом проблем у контексті особистісних значень. І це сприяє зміцненню віри людини у власні можливості. Вона долає травму й може рухатися далі. Як ми знаємо, колективна травма може надати великого поштовху розвитку суспільства. Але ані особистість, ані суспільство не зможе віднайти нові сенси й стати на шлях посттравматичного зростання без проходження попередніх стадій – вивільнення затиснених почуттів та їхньої легітимізації.

Шляхом подолання наслідків колективної травми є створення артоб'єктів, що пов'язані з травматичними подіями – пам'ятників, фотоальбомів, літературних творів, виставок, музеїв, кінофільмів як свідчень пам'яті багатьох людей. Твори мистецтва є потужними стимуляторами активності складних психічних процесів у групі та суспільстві взагалі й породжують творчість. Ідеться не лише про створення, а й про творче сприймання мистецтва. Ця його особливість надала поштовх розвитку арттерапії – методу зцілення за допомогою мистецтва й творчості. Арттерапія – це два способи використання мистецтва в терапії: 1 – рецептивний (пасивний) – сприйняття мистецтва, що має великий зцілювальний потенціал; і 2 – творчий (активний) – творче самовираження, власна творчість людини у взаємодії з арттерапевтом або арттерапевтинею. І в цьому повідомленні ми зупинимося саме на рецептивній арттерапії.

Митці й мисткині України нині не припинили творити, часто поєднуючи цю діяльність зі службою в армії, волонтерством, культурною дипломатією. Відповіддю українських митців/мисткинь на повномасштабне вторгнення Росії¹

¹ Нині в засобах масової інформації (ЗМІ) слова *Путін, Росія* тощо подають, зазвичай, із малої букви, що справедливо свідчить про негативне, зневажливе ставлення до них. Однак, у науковому тексті, на думку укладачів збірника, написання таких слів варто залишати відповідно до українського правопису.

в Україні є творчість – і в окупації, і під час повітряних тривог, і на лінії фронту, і в евакуації... Творча діяльність допомагає художникам і художницям упоратися з важкими переживаннями страшної реальності війни. І будь-який малюнок, фотографія, комікс або короткий текст, створений нині українськими митцями/мисткинями, майже відразу стає публічним завдяки соціальним мережам. У цьому просторі твори перетворюються на щось більше. Вони сприймаються як оголення душі, спробою поділитися своїми почуттями з іншими, є документальним свідченням того, що відчуваємо всі ми – і травми, і гніву, і болю, і мужності та героїзму. І це щось більше, ніж твори мистецтва. Адже митці/мисткині новостворені роботи публікують у соціальних мережах. А їхні користувачі/користувачки віртуально збираються “навколо” цих мистецьких робіт (на відповідних сторінках), обмінюються думками й створюють нові наративи. Таким чином мистецькі твори уможливають подолання колективної травматизації. Сторінки українських художників/художниць слугують для вивільнення почуттів, що переживаються зараз усіма нами, їхній легітимізації, підтримки один одного, побудови нових сенсів.

Варто додати ще кілька слів відносно мистецтва фотографії. Вона викликає почуття глибокої довіри та сприймається документальним відображенням реальності. Це допомагає формуванню групової ідентичності (із реальними чи віртуальними соціальними спільнотами) й актуалізації колективної та індивідуальної пам’яті. Фотографія є соціальним фактом, більшим за індивіда. Вона ніби задіює людину, яка її сприймає, у певний соціальний і політичний контексти [4, с. 58, 63], і саме це допомагає конструюванню нових зв’язків і сенсів для подолання наслідків колективної травматизації в умовах інформаційного суспільства через вирішення завдання легітимізації важких почуттів, пов’язаних із війною. Навіть не занурюючись глибоко в тему воєнної світлин, можна просто нагадати фотоальбоми чернігівських або харківських випускників 2022 року, фотозображення яких створювалися на руїнах міст.

На Венеційській бієнале сучасного мистецтва 2019 року в павільйоні Косово представили проєкт під назвою *Сімейний альбом*. Це була відеоінсталяція художника Албана Мухи (він родом із Приштини). У трьох документальних фільмах люди, які пережили воєнні події в дитячому віці (1998–1999 рр.), яких фотографували в той час журналісти з Європи, розповідають, що для них означають ці світлин, яке місце вони посідають у сімейному альбомі – фото про зруйноване дитинство, утечу від війни, спогади про війну й про роль медіа в цих спогадах. Адже герої/героїні проєкту реагують не тільки на власну історію, скільки на її документальне відображення у світлинах, на зображення самих себе під час війни очима інших. Цей проєкт, на наш погляд, є яскравим прикладом переосмислення колективної травми війни за допомогою мистецтва.

Під час війни українські митці/мисткині борються на своєму мистецькому фронті – допомагають суспільству своїми творами подолати наслідки колективної травматизації. Але крім цього, актуальне мистецтво – мистецтво постмодерну – містить компонент політичного активізму. Так само, як арттерапія постмодерну підтримує активну соціальну позицію клієнта [1].

Прикладом соціального активізму в мистецтві та впливу пластичних мистецтв на емоційний стан і поведінку людей є П'яцця Україна – проєкт українських митців/мисткинь на 59-й Міжнародній бієнале сучасного мистецтва у Венеції (2022 рік). Організатори/організаторки зазначали, що метою цього проєкту є надання голосу мистецькій спільноті у зв'язку з російсько-українською війною. Цей *Майдан України* виглядав як площа, у центрі якої розташовано «пам'ятник пам'ятникам» Дани Косміної – інсталяція з мішків із піском, якими в Україні обкладають пам'ятники, щоб убезпечити їх під час обстрілів. По периметру площі було розташовано обгорілі дерев'яні стовпи з роздрукованими в кольорі фотозображеннями малюнків і живопису українських художників і художниць, створених під час війни. Збоку площі знаходиться ніби згорілий дерев'яний павільйон України. Цей мистецький проєкт – приклад *мистецького опору агресії*, результатом чого є підвищення обізнаності у світі стосовно нашої боротьби, і можливість виразити свої почуття, пов'язані з війною не лише українцям/українкам, а й усім, хто співчуває та підтримує Україну в цій боротьбі. І ще це проплинність часу, невідворотність смерті, адже природа впливала на друковані на папері роботи, спотворювала й знищувала їх, але на їхнє місце наклеювалися нові. Композицію, розташовану в центрі саду Джардині (Україна в осередку уваги всього світу), доповнював закритий павільйон Росії з охороною неподалік, адже цю країну не допустили до участі.

У Венеції в галереї Continua також представили проєкт відомої сучасної української мисткині Жанни Кадирової та Дениса Рубана під назвою *Паляниця* – словом, яке стало мемом і застосовувалося для перевірки *свій/чужий* на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Ця експозиція – спроба показати різновиди українського хліба, створених із каменів, зібраних на березі річки в Закарпатті. Важливим для авторів було те, що їхні голоси почули. А як було не почути, якщо в приміщенні на мирній набережній Венеції лунав сигнал повітряної тривоги, записаний авторкою у лютому в Києві? Галерея, яка допомагала організовувати виставку, відмовилася від свого гонорару, а гроші від проданих уже на другий день робіт спрямували на підтримку України. Авторка проєкту слушно казала, що зараз до нашої країни прикута увага всього світу, і треба на всі його простори голосити про війну.

Ще прикладом впливу пластичних мистецтв на уявлення громадян/громадянок інших країн про Україну й війну, яку ми ведемо, є інший проєкт Ж. Кадирової – *Російські ракети 2022*. Він – значиме нагадування європейцям і європейкам про війну, яку веде Україна проти агресії Росії – серія наліпок із зображеннями ракет. Їх Жанна розклеює на вікнах громадського транспорту в Європі. Ці ракети ніби летять над мирними європейськими містами як реальні російські ракети над Україною. Вони, дійсно, виглядають дуже реалістично й лякають європейців/європейок. Але саме це привертає їх увагу до проблем України, і не дає зануритися у своє безтурботне життя та забути щоденну загрозу, яку відчують усі українці й українки.

Наведемо ще один випадок *мистецтва війни* – проєкт *Іграшки війни* (War Toys) американського художника, фотографа Брайана МакКарті (Brian McCarty), який створює та фотографує інсталяції з дитячих іграшок. Ці інс-

таляції є відображенням малюнків дітей війни, малюнків, що є відповіддю дітей на питання: *Яку історію ти хочеш розповісти світові*. Заняття проводить арт-терапевт із метою уникнути ретравматизації дитини. Брайан використовує в своїй подальшій роботі малюнки лише тих дітей, які виявили бажання. Із липня минулого року Б. МакКарті працює в Україні разом із фахівцями ВГО *Арт-терапевтична асоціація*. Заняття проводились у Києві, Бучі, Чернігові, Полтаві й Львові, де багато дітей-біженців із Харкова, Маріуполя тощо. Виставки фотозображень Б. МакКарті відбуваються в багатьох містах світу, у січні 2023 року відкрилася виставка в Бельгії. Мета мистецтва Брайана – привернути увагу світу до проблем дітей країн, де відбуваються воєнні дії, і, урешті-решт, зупинити війни. Його роботи сприяють подоланню наслідків психотравматизації не лише дітей, які розповіли свої історії, а й тих людей, котрі дивляться фотозображення на виставках.

Ще один проєкт, пов'язаний із дітьми війни – це низка виставок дитячих малюнків у Празі, створених в Україні, організована Штепаном Виметалом, психологом Міністерства внутрішніх справ Чеської Республіки. Малюнки розташовувалися в підземних переходах, на бігбордах і на сайтах в оцифрованому вигляді. З єдиною метою – надати слово дітям війни, дозволити їм “прокричати” про їхні почуття. Мета полягала в тому, аби познайомити інших із такими темами, як тягар війни, національна ідентичність, але – особливо – подолання та стійкість. Ці виставки допомагали вчителям/вчителькам, які працюють з дітьми-біженцями з України, та іншим фахівцям/фахівчиням і людям приймаючих спільнот краще зрозуміти українців і українок. І не випадково в Чехії так потужно відчувається підтримка нашої держави.

Отже, ми визначаємо такі функції мистецтва під час війни:

- легітимізація переживань, пов'язаних із лихоліттям;
- відреагування важких почуттів – страху, гніву, огиди тощо;
- “перетравлення” травмивного досвіду та побудова нових сенсів;
- інформування громадськості інших країн про трагічні події в Україні, привертання уваги та посилення допомоги.

Таким чином, пластичні мистецтва дозволяють не лише митцям і мисткиням, а й глядачам/глядачкам виразити та відреагувати складні почуття, які виникають в умовах війни. Спостереження творів живопису, фотографії, скульптури тощо сприяють подоланню наслідків колективної травматизації через вивільнення затиснутих травмивних почуттів і спроба поділитися ними з іншими, покращенню емоційного стану, підвищенню стійкості. Отже, творчість воєнного часу сучасних українських митців/мисткинь варто розглядати рецептивною арттерапією нашого суспільства в цілому. Водночас *твори війни* є вагомими на міжнародному полі, адже привертається увага й створюються умови для посилення допомоги нашій країні, що воює. У цій публікації ми залишили поза увагою власне творчість митців/мисткинь, її вплив на їхнє самопочуття та емоційний стан.

1. Вознесенська О. Арттерапевтичний простір постмодерністського часу. *Простір арт-терапії* : зб. наук. ст. Київ : Золоті ворота, 2013. Вип. 1(13). С. 26–37.
2. Огієнко В. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять*. Київ, 2011. Вип. 1. С. 148–160.

3. Appleton V. Avenues of hope: Art therapy and the resolution of trauma. *Journal of the American Art Therapy Association*. 2001. Vol. 18. Issue 1. P. 6–13.
4. Berger J. *About Looking*. London : Writers and Readers. 1980. 198 p.
5. Neal A. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. Armonk, N.Y. M.E. Sharpe, 1998. 224 p.

Мирослава ГАСЮК,

кандидатка психологічних наук,

професорка кафедри загальної і клінічної психології,

факультет психології,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ІСТОРІЇ ВІЙНИ. ПЕРЕЖИВАННЯ ТРАВМИ ПОЛОНУ ДРУЖИНАМИ ВОЇНІВ

Проблема дослідження травми полону в дружин військових є дуже актуальною в сучасній Україні, оскільки висвітлюється питання психології дистресу. Із ним, зазвичай, стикаються дружини військовополонених. Такі жінки, як правило, зазнають значного психологічного тиску, пов'язаного з невизначеністю стосовно долі своїх чоловіків, страхом за їхнє життя та здоров'я, завуалізованістю майбутнього, а іноді відсутністю підтримки й вчасного надання допомоги.

Наші студії травми полону в дружин військових мають на **меті** допомогти виявити особливості й тенденції у психологічних наслідках впливу полону чоловіка на психологічний стан дружини та способів і механізмів боротьби з дистресом. Це допоможе: а) окреслити підходи до психологічної реабілітації дружин військових; б) розробити нові програми підтримки для таких сімей.

Отже, проблема дослідження травми полону в дружин військових є вельми актуальною та важливою для розуміння питання психології дистресу, пов'язаного з полонем одного з партнерів. Водночас, вивчення цієї проблеми сприятиме опрацюванню підходів до психологічної підтримки та реабілітації дружин військовополонених.

Основними **методами** дослідження стали бесіда та клінічне інтерв'ю.

Психологічна травма військовополоненого є складним і багатовимірним явищем, який може мати довгострокові наслідки для психічного й емоційного благополуччя людини. Бути військовополоненим є дуже стресовим і травматичним досвідом. Він часто характеризується втратою контролю, ув'язненням і підданям тілесному та психологічному насильству.

Травма, яку переживають військовополонені, може посилюватися такими чинниками, як тривалість перебування в полоні, тяжкість жорстокого поводження та рівень соціальної підтримки, доступної для особи. Окрім того, стигматизація та сором, пов'язані з перебуванням у полоні, можуть заважати людям шукати допомоги чи відкрито говорити про свій гіркий досвід.

Відновлення після травми полону буває тривалим і важким процесом. Він може включати терапію, групи підтримки, ліки й інші форми оздоровлення. Для тих, хто був у полоні, важливо шукати професійної допомоги та підтримки,

а також розвивати здорові механізми подолання та практики самообслуговування [Benjamin D. Hill, and Elizabeth A. Kensinger (2021)].

Бенджамін Д. Хілл і Елізабет А. Кенсінгер (2021) показують психологічний та емоційний впливу полону, включаючи посттравматичний стресовий розлад, тривогу, депресію й інші симптоми, а також розглядається ефективність різних методів лікування такої травми. При її аналізі науковці зазначають, що вона стосується психологічного й емоційного стресу. Він може виникнути внаслідок утримання проти волі, часто в замкнутому чи ізольованому середовищі тощо [Matheson and R. J. McAllister (2020)].

Люди, які пережили полон, часто відчують ряд емоційних і психологічних симптомів, включаючи тривогу, депресію, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), проблеми зі сном, кошмари, а то й почуття безпорадності чи відчаю. Вони також можуть боротися з почуттям провини, сорому та самозвинувачення, трапляються труднощі з довірою до інших або встановленням із ними близьких стосунків [D. J. Bacon and C. J. Gross (2020)].

Оздоровлення після травми полону, зазвичай, є тривалим і складним. Воно потребує, як правило, терапії, зокрема за допомогою ліків, роботи групи підтримки й інших форм відновлення. При цьому актуальним є пошук професійної допомоги, розвій механізмів самовдосконалення, у тому числі практики самообслуговування [E. L. Worthington and L. G. James (2020)].

У той же час травма військового полону впливає не лише на осіб, які безпосередньо зазнали цього, а й на членів їхніх родин. Досвід родичів військовополонених, зокрема дружин, зазвичай, складний і багатогранний, із низкою емоційних, психологічних і соціальних проблем.

Дружини полонених відчують невизначеність і двозначність, що є одним з основних джерел травми для членів сімей військовополонених. Їхні родичі можуть не знати, чи жива близька їм людина чи мертва, де її утримують, або, бува, чи не катують, як її лікують тощо. Відсутність таких відомостей може призвести до виникнення почуття безпорадності, тривоги та депресії.

Члени сім'ї військовополонених важко переносять почуття розлуки або втрати, навіть, якщо їх близьку людину, зрештою, урятують від імовірної смерті. Дружини чоловіків, які перебувають у полоні, тривожаться, що такий досвід може після звільнення змінити їх на гірше.

Родичі військовополонених також можуть відчувати стигму та сором через полон їхніх близьких. Вони почуваються безсилими через те, що рідну їм людину схопили або, що вони не змогли цьому запобігти. Окрім того, родичі бояться зіткнутися із соціальною ізоляцією чи дискримінацією з боку інших, які не розуміють ситуації, обставин потрапляння в полон.

При аналізі психологічного стану дружин військових, які перебували чи перебувають у брані, нам удалося виокремити певні механізми подолання травми полону. Вони можуть бути адаптивними чи дезадаптивними та включають пошук соціальної підтримки, заперечення чи уникнення або використання психотропних речовин для керування емоціями.

Адаптивні механізми бувають одномірні чи комплексні, у залежності від психосоціального потенціалу особистості. Так дружини військових шукають

соціальної підтримки. Нею, зазвичай, стає допомога сім'ї, друзів, груп сприяння чи психологів/психологинь. Вони спроможні надати емоційну підтримку та бути опорою при подоланні стресу, невизначеністю ситуації тощо.

Також дружини полонених пробують розвинути відчуття сенсу, мети свого життя, щоб допомогти собі впоратися з травмою полону чоловіка. Це може включати пошук сенсу в дітях, родині, діяльності, участь у волонтерській роботі, розвій духовної чи філософської основи для розуміння їхньої ситуації.

Дружини полонених можуть розвинути душевну стійкість, здатність відновлюватися. Витримку рекомендуємо розвивати через формування позитивного світогляду й самооцінки, укріплення приязних стосунків із близькими, практикування вираження вдячності тощо. Важливим у підтримці тілесної та емоційної міцності є розробка стратегій самовдосконалення, опанування здоров'язберігаючими технологіями. Зрештою, варто пам'ятати про потенціал релігії, засобів народної культури тощо. Значиму роль має достатній і повноцінний сон, збалансоване харчування, заняття самообслуговуванням, йогою, медитацією, аутотренінгом. За потреби слід звернутися до медиків/медикинь.

Дружини полонених можуть розробляти власні стратегії подолання стресу, травми полону. Це може включати складання орієнтовного розпорядку дня, заняття тілесною активністю, улюбленими справами, практикування усвідомленості, переосмислення чи пошук способів вираження своїх емоцій.

Важливо зазначити, що механізми подолання травми полону складні та багатогранні й можуть відрізнятися від людини до людини. Дружинам полонених може знадобитися експериментування із різними стратегіями та пошук професійної підтримки, щоб знайти ті механізми, які найкраще підходять кожному.

Травма полону може призвести також до розвитку неадаптивних механізмів подолання стресу. Вони, на жаль, можуть бути шкідливими й посилювати симптоми травми, а не допомагати впоратися з ними.

Дружини полонених іноді уникають роздумів про свою ситуацію чи обговоренню її з іншими. Це може призвести до відчуття ізоляції, провини та сорому, а також ускладнити переробку емоцій і здатність упоратися зі стресом.

Аби справитися зі стресом і травмою полону чоловіка, окремі жінки вживають алкоголь, наркотики чи інші речовини. Однак, це може привести до залежності від них, проблем зі здоров'ям і тільки посилить симптоми травми.

З іншого боку, дружини полонених часом надмірно переймаються ситуацією, що веде до підвищення рівня тривоги та стресу; стають надмірно пильними, постійно насторожі до потенційних загроз або небезпек. Такі жінки часто звинувачують себе чи інших у ситуації, що викликає почуття провини, сорому й гніву. Це завдає шкоди їхньому тілесному й психічному здоров'ю та, як правило, веде до виснаження, тривоги й тільки посилює симптоми травми.

Хоча психосоматичні симптоми є звичайною реакцією на стрес і травму, їх умовно теж можна віднести до дезадаптивних, оскільки призводять до додаткових проблем із тілесним і психічним здоров'ям. Наприклад, деякі дружини полонених, у яких розвиваються психосоматичні симптоми, відчують хро-

нічний біль, утому чи проблеми зі шлунково-кишковим трактом, що посилює їхній стрес і занепокоєння, ускладнює шанс справитися з травмою полону.

Окрім того, психосоматичні симптоми свідчать про те, що дружини полонених не справляються ефективно зі своїми емоціями й стресовими чинниками. Зосереджуючись на тілесних симптомах, вони уникають емоційного болю та страждань, пов'язаних із травмою полону. Це, зазвичай, приводить до подальших проблем із психічним здоров'ям.

Дружинам полонених, які мають психосоматичні симптоми, треба шукати професійної підтримки, розвивати інші здорові механізми їхнього подолання. Це може бути розмова з терапевтом, консультантом, застосування методів зниження стресу. Серед них бачимо медитацію, йогу, пошук способів виразити та обробляти свої емоції іншим здоров'язберігаючим способом. При зверненні уваги на основні психологічні чинники, які сприяють виникненню психосоматичних симптомів, дружини полонених краще справляються з травмою такого сімейного нещастя, краще зміцнюють загальне здоров'я.

Важливо відзначити, що дезадаптивні механізми подолання не є рідкістю в ситуаціях травми та стресу, і дружинам полонених рекомендується не відчувати сором чи збентеження, якщо у них розвиваються такі процеси. Однак важливо шукати професійної підтримку й проєктувати більш здорові способи подолання травми полону.

Ефективними формами допомоги членам сімей військовополонених, на наше переконання, стають: когнітивно-поведінкова, групова чи сімейна терапія. Вони допомагають успішно впоратися з травмою полону. Ці втручання зараджують дружинам обробити свої емоції, розвинути ефективні механізми подолання негативних переживань і покращити свої стосунки з коханою людиною та іншими в їхній широкій мережі соціальної взаємодії та підтримки.

1. Benjamin D. Hill, and Elizabeth A. Kensinger (2021). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211364920302486>.
2. «Families of Kidnapping Victims: A Review of the Literature» by C. B. Matheson and R. J. McAllister (2020). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0002764220919317>.
3. "Psychosocial Effects of Kidnapping on Family Members" by D. J. Bacon and C. J. Gross (2020). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801220955407>.
4. «Understanding the Trauma of Hostage Families: A Social Constructivist Approach» by E. L. Worthington and L. G. James (2020). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1077801220953488>.
5. «Wives of prisoners of war: Coping strategies and psychological distress» by Bramsen et al. (2020). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022395619302662>
6. «Wives of incarcerated men: Trauma and resilience» by Krane et al. (2021). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886920305217>.
7. «Stress and coping among wives of incarcerated men: A qualitative study» by Holley et al. (2020). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886920302777>.
8. «Stress and coping of wives of prisoners of war: A comparative study» by Allwood et al. (2020). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0887618516300014>.

Марія ДЗЮБИНСЬКА,
кандидатка психологічних наук, асистентка кафедри психології розвитку,
факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

АРТТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ

Нині в Україні актуальність проблеми збереження психічного здоров'я громадян і громадянок зумовлена реаліями життя. Ураховуючи фізичні та психологічні наслідки й виклики, спричинені воєнними діями, перед українцями й українками постали високі вимоги до індивідуально-психологічних властивостей і психічних функцій організму.

Психічне здоров'я – це рівень психологічного благополуччя, який визначається не тільки відсутністю психічних захворювань, а й рядом соціально-економічних, біологічних і тих, що відносяться до навколишнього середовища чинників [1]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, психічне здоров'я залучає суб'єктивне благополуччя. Воно охоплюється реалізацією здібностей, подоланням нормальних життєвих напружень, можливостями протистояти життєвим стресам тощо.

Для населення України в сучасних умовах нестабільності повсякденного життя, складно підтримувати високий рівень суб'єктивного благополуччя. Одним з ефективних методів зміцнення психічного здоров'я, у контексті трансформації українського суспільства, є використання арттерапії.

Арттерапія, як експрестерапія, має багато переваг, таких як заохочення до спілкування та вираження емоцій, сприяння емоційному катарсису й переживання позитивних емоцій, підвищення похвальної поведінки, покращення якості життя та самооцінки [3]. Арттерапія забезпечує середовище, за допомогою якого ставлення та почуття зазвичай виражаються засобами мистецтва.

У багатьох випадках арттерапія може бути ефективним способом реабілітації людей, які пережили травматичні події, оскільки такі особи не завжди охоче йдуть на контакт із лікарем або лікаркою та рідко звертаються за професійною допомогою. Сфера травматичних подій здебільшого включає війну, посткатастрофу та переміщення.

Найпоширенішим художнім методом лікування травми й посттравматичного стресового розладу є малюнок, який представлений у різних формах, таких як міст, автопортрет і мандала. Малювання мосту допомагає переміщеним особам зміцнити їхній зв'язок із суспільством. Малюнок у формі автопортрета здатний, як показує досвід, зменшити вплив травматичних подій. Форма малюнка мандала дозволяє полегшити емоційний катарсис [4].

Дослідження показали, що арттерапія є цінним методом для лікування тих осіб, котрі пережили війну. Використання техніки живопису та скульптури допомагає подолати страх, гнів, образу й самотність. Арттерапія надає військовим можливість дослідити свій досвід, думки та почуття невербальним шляхом [2]. Завдяки заняттям з арттерапії вони в безпечних і комфортних для себе умовах

проектують проблеми на свідомий рівень і пропрацьовують пов'язані з ними емоції та переживання.

Таким чином, арттерапія є ефективним методом у вирішенні проблем, пов'язаних із травмами спричиненими війною, яку зараз переживає наше суспільство. Арттерапія, як засвідчено, є тим рятівним методом, який допомагає зберегти психічне здоров'я не тільки людям, які постраждали від бойових дій.

1. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : зб. тез II Всеукраїнської наук.-практич. конф. (20 жовтня 2017 року) / [упор. Н. Бамбурак]. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 400 с.
2. Judith Pizarro. (2004). The Efficacy of Art and Writing Therapy: Increasing Positive Mental Health Outcomes and Participant Retention After Exposure to Traumatic Experience. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 21(1) pp. 5–12.
3. Kaimal G, Jones J., Dieterich-Hartwell R., Acharya B., Wang X. Evaluation of long-and short-term art therapy interventions in an integrative care setting for military service members with post-traumatic stress and traumatic brain injury. *Arts Psychother*, 2019. 62, p. 28–36.
4. Lande R., Tarpley V., Francis J., Boucher R. Combat trauma art therapy scale. *Arts Psychother*. 2010, 37, p. 42–45.

Максим ДОЙЧИК,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та релігієзнавства,
факультет психології,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Оксана ДОЙЧИК,

кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри англійської філології, факультет іноземних мов,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Алла СІНІЦИНА,

кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри українознавства і філософії,
Івано-Франківський національний медичний університет

ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНИЙ ВИМІР ІДЕЇ ГІДНОСТІ В ТЕКСТАХ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Із позиції герменевтичного кола, зазначимо, що етико-естетичний вимір ідеї гідності в книгах Старого Заповіту базується на принципі образу Божого в людині, який визначає її вищий статус серед інших творінь. Цей принцип також закладає моральну відповідальність людини перед Богом, перед самою собою, виявляючи свою амбівалентність у світлі ідеї гріхопадіння.

Спробуємо більш докладно осмислити це питання. Із позиції Старого Заповіту, людина є найбільш довершеною істотою, що володіє вищою гідністю в порівнянні з усіма іншими сотворіннями. Любов Бога до людини була настільки велика, що Він вклав у неї Свій образ. І хоч людина з «пороху землі» (Буття 2:7), проте, маючи високу душу й образ Божий у собі, вона переважає все

сотворене своїми пізнавальними можливостями, потенціалом творити, розвивати себе, формувати другу природу: «... і стала людина душею живою» (Буття 2:8). Кожна людина володіє свободою волі й здатна піднятися на такий рівень, коли все духовне стає метою її прагнень. Слова із *Книги Буття*: «Сотворимо людину за Нашим образом і Нашою подобою» (Бут. 1, 26), за суттю постулювали трансцендентну цінність духовного світу людини, укоріненість людської особистості у вічності, проголошували рівність усіх людей перед Богом, незалежно від соціального становища, статевий, етнічної та расової приналежності. У такому аспекті розвиток ідеї гідності в книгах Старого Заповіту ґрунтується на парадигмі трансценденталізму. Вона певною мірою перегукується з трансценденталізмом стоїків, що безперечно мало вплив на формування егалітаристської позиції християнської середньовічної філософії стосовно ідеї гідності.

Відносно моральної відповідальності, то тут Старий Заповіт говорить нам про те, що у створеному Богом світі є вища справедливість – Закон відплати. Тобто, за все в житті треба відповісти. Збагнути те, що відбувається з людським життям, надто складно, оскільки на загал люди не здатні на цілісне пізнання, а лише на часткове. І саме це добре розтлумачує глибокий знавець юдейського Закону – апостол Павло: «Бо ми знаємо частково і пророкуємо частково, ... бачимо, як у дзеркалі, неясно» (Перше послання апостола Павла до коринтян. 13: 9–12). Саме тому незбагненні для людини шляхи Господні: «...незбагненні Його суди і недослідимі Його дороги!» (Послання апостола Павла до римлян. 11: 33). Отож, розтлумачуючи старозавітню теодицею, апостол Павло зауважує: «Усяке покарання в даний час не здається радістю, але смутком; та згодом ті, які навчені ним, приносять мирний плід праведності» (Послання апостола Павла до євреїв 12:11).

Думка про те, що душевні сили людини втратили свою цілісність, і це позначилося на її пізнавальних можливостях, виборі життєвого шляху, досить цікаво розкривається Старим Заповітом. Людська історія починається з акту гріха, і людина від народження є негідною, прагне зла вже із самого дитинства. Натомість, згідно вчень старогрецьких класиків, Сократа та його послідовників, незнання, невігластво, а не природна схильність людини, були джерелом зла й негідної поведінки людини. Розум, як запорука добра та здатність діяти відповідно до його вимог, визначали гідність людини античності із позиції парадигми етичного раціоналізму. У Середньовіччі боротьба цих двох протилежних позицій зосередилася на питанні витлумачення біблійного міта про гріхопадіння Адама, співвідношення волі Бога та волі людини. Власне Старий Заповіт стосовно розуміння ідеї гідності ґрунтується на позиції апріорності гріховності людини. Тому містить елементи негативного фаталізму, оскільки доля вже наперед визначила людину саме гріховною істотою, яка позбавлена гідності [2, с. 66].

Відносно заповіді любити ближнього свого і як вона співвідноситься з законом канону (*око за око...*) у книгах Старого Заповіту, то тут також потрібно врахувати, що любов людини до людини має своїм джерелом принцип сотвореності людини за образом Божим. Але *ближніми*, які підпадають під цю заповідь, можуть називатися тільки ті, хто береже цей образ і не ганьбить його.

І саме тільки ті, хто береже цей образ, як сказано в Псалмі 81:6, можуть називатися *синами Всевишнього*.

Отже, можна зробити висновок, що етико-естетичний вимір ідеї гідності людини в книгах Старого Заповіту визначається принципом образу Божого та ідеєю гріхопадіння, що обумовлює амбівалентний характер її тлумачення. Воно набуває особливого значення в час Великої російсько-української війни, широкомасштабної агресії московитів на терени вільної України.

1. Біблія / [пер. Р. Турконяка]. ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2016. 1064 с.
2. Дойчик М. Ідея гідності в історії європейської філософії [Текст] : монографія. Вид. 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018, 394 с.

Лілія ДУБЕЦЬКА,
кандидатка психологічних наук,
старша викладачка кафедри загальної та клінічної психології,
факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ІНСТРУМЕНТ АРТТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ

Скільки існує людство – стільки побутує мистецтво. Воно володіє величезною цілющою силою, про що знали ще наші предки, тому й намагалися лікувати хвороби за допомогою музики, зокрема гри на певних музичних інструментах, танцю, підібраних звуків тощо. У ХХ столітті психологія взяла цей метод на озброєння, використавши заняття різними видами мистецтва для вирішення життєвих проблем. Так виникла арттерапія чи зцілення мистецтвом. Особливої унікальності метод арттерапії набуває в період великих психологічних потрясінь, а за необхідності роботи практичного психолога/психологині з дітьми, така унікальність методу помножується в рази [4, с. 6].

Сидіння в підвалах, евакуація під обстрілами, розлука з рідними, утрата домівки, або ж просто звук сирени – усе це лишає в дитячій душі глибокий негативний слід. Він може боліти резонувати все подальше життя – або стати ресурсом сили. Діти, які бачили війну, – інші. Деякі з них бояться грому, хтось малює руїни, інші втрачають рівновагу чи бояться розлучитися з мамою навіть ненадовго. Досвід війни має визначальний вплив на дитячу психіку. Вербальні функції мозку вимикаються, а сам мозок починає працювати з усіх сил, аби знайти відповідь на запитання: *Чому це сталося зі мною?* Якщо із цими нав'язливими думками не працювати, із часом вони можуть призвести до тілесних розладів і/або тривожних звичок, які також викликають проблеми зі здоров'ям дитини. Негативний досвід війни живе в тілі. Ми не можемо змінити того, що сталося – але терапевтична підтримка й тепле людське спілкування здатні змінити те, як дитина переживає досвід війни, і повернути їй відчуття захищеності. Людська психіка, а особливо дитяча, має колосальний потенціал до відновлення. Необхідно лише створити для цього відповідні умови. Підтримувальне

оточення та екологічні методи роботи з травмою творять дива. Чому саме арттерапія? Цьому методу вже понад 80 років, її ефективність і безпечність давно доведені. Власне, ця особливість – змога відреагувати почуттями без ретравматизації – робить арттерапію унікальною. Вона підходить дорослим і дітям (із двох років), пацієнтам і пацієнткам із давніми травмами й у гострому стані.

Що стосується психологічної роботи з дітьми, то їм буває важко оформити свої переживання в слова – особливо хлопчикам і дівчаткам дошкільного віку. До того ж усі ми схильні витіснити травматичний досвід, буквально забувати про нього – це так звана травматична амнезія, захисний механізм психіки. Проблема в тому, що пригнічені непрожиті почуття нікуди не діваються. Навпаки, усе те, що ми витісняємо, рано чи пізно починає контролювати нас. Що робить арттерапія? Вона дозволяє зайти у підсвідомість в обхід “цензури” (захисних механізмів) і прожити, вивільнити почуття, навіть не проговорюючи їх. А відтак, ризик повторної травматизації зменшується. Вчасна кризова психологічна допомога із залученням арттерапії дозволяє дуже ефективно запобігати розвиткові посттравматичного синдрому (ПТСР). Наші травматичні спогади значною мірою базуються на образах. І арттерапія відкриває нескінченні можливості для вивільнення й трансформації цих образів.

У створених осередках психологічної допомоги діти різних вікових груп малюють, ліплять із глини й пластиліну, будують фігурки з піску, грають – і все це лікує їхні душі. Секрет – у присутності поруч дорослого/дорослої, які дозволяють творити вільно, не критикують, ставлять правильні запитання й підтримують. Важливо підсилити внутрішні ресурси – і дитина сама “відіграє”, вималює, виліпить свій біль, а відтак, зцілиться. Арттерапія – дуже потужний інструмент. Діти творять спонтанно, не заради результату. Їх зцілює сам процес. В арттерапії вони вивільняють почуття, яких, можливо, вони соромилися, а то й взагалі не розуміли: ненависть, агресію, безпорадність, тугу тощо. Показовим є приклад із практики української психотерапевтки Руслани Мороз, коли недавно у неї в терапії був хлопчик, який безпосередньо постраждав від російських загарбників: його оселя зруйнована, тато загинув. У цього хлопця була величезна лють на тих, хто це зробив – але й величезна безпорадність. Розумів, що він, п’ятирічний, не може зробити нічого проти тих, хто вкрав у нього житло й рідну людину. Психологиня із цим хлопчиком зробили невеликі лялькові опудала російських окупантів і поховали їх у дворі. Малюк сам рив “могили”, сам закопував лялькових окупантів, потім поставив невеличкий хрест і покропив водою – і поки він робив усе це, з нього наче виливався біль і йшов у землю. Маленький пацієнт “відіграв” свої почуття – і це повернуло йому самоконтроль і відчуття захищеності, а також зникли нічні жахи. Дитина може колошматити іграшкового ворога, рвати власні малюнки на шматки, кричати, тупцювати – це все нормально. Ми даємо цьому відбутися та спостерігаємо – аби надати допомогу, коли це необхідно [1].

Малюнки дітей розповідають про їхні переживання, утрати та мрії. Під час занять, діти з внутрішньо переміщених сімей, малювали своїх домашніх тварин, які із різних причин залишилися вдома, пригадували улюблені місця. Діти пережили складні події, і арттерапія допомагає їм про них розповідати та

відпускати травматичний досвід. «Це я намалював ракети «Нептун», а це – корабель окупантів тоне, а тут на дні рибки й вони сміються», – розповідає про свій малюнок хлопчик 11-ти років. Серед образів, що втілили діти на малюнках були також соняшники, рай і пекло, янгол у вишиванці, Карпатські гори, що асоціюються із безпекою. Діти діляться почуттями через кольори, що також сприяє психоемоційному розвантаженню [2].

Дитинство не можна ставити на паузу – воно відбувається тут і зараз, під час війни. Загалом діти не вміють бути нещасними – здорова дитяча психіка завжди робитиме вибір на користь радості. Завдання дорослих – створити для цього відповідні умови.

Психологиня Р. Мороз дає прості робочі інструменти арттерапії, які можуть застосувати батьки, аби допомогти своїй дитині впоратися з болючими почуттями. Для цього не обов'язково бути психологом/психологинею – достатньо батьківської любові й щирої зацікавленості в пізнанні внутрішнього світу дитини. Психологиня пропонує наступне:

- Організуйте дитині доступність місця з матеріялами для творчості. Кольорових олівців і паперу цілком достатньо. Та якщо є можливість, урізноманітніть вибір: додайте пластилін (він чудово працює зі збудженими дітьми), кольоровий папір і ножиці для вирізання, клаптики тканини, з яких можна робити ляльки-мотанки. Глина – чудовий терапевтичний матеріал, вона природна, жива й заняття з нею лікують навіть психосоматичні захворювання. Також добре працювати з піском: можна будувати замки, фігурки – а потім руйнувати їх. Важливо, щоб бодай якісь матеріяли завжди були під рукою, аби дитина могла творити спонтанно, щойно у неї виникне таке бажання.

- Обговорюйте малюнок (зліплену фігурку чи мотанку). Коли дитина проговорює малюнок (що на ньому зображено, чому, що відчуває та чого хоче той чи інший герой), вона вчиться розпізнавати й краще усвідомлювати власні почуття. Це дуже важлива навичка щасливої людини.

- Не критикуйте й не давайте порад. Не варто питати: «А чому у тебе сонце зелене?» або казати: «У зайчика не буває чотирьох вух!». Не плутайте це зі зворотним зв'язком. Можна сказати: «Я дещо помітив/-ла у твоєму малюнку, якщо ти не проти, я розповім».

- Не лякайтеся негативу. Темні кольори, програвання сцен насильства для дитини, яка зазнала травматичного досвіду війни, – норма. Тут важлива реакція дорослого/дорослої. У жодному разі не лякайтеся, не намагайтеся відволікти дитину (якщо вона, наприклад, програє сцени насильства). Інакше може відбутися фіксація на переживанні, а це посилює й без того велике навантаження на психіку дитини.

- Пропонуйте помалювати не ведучою рукою (правшам – лівою і навпаки). Цей спосіб дозволяє швидше “достукатися” до підсвідомості.

- Пам'ятайте, що продукт творчості – це продовження «Я» дитини. Саме вона має право вирішувати, що робити з малюнком далі (прикріпити на стіну, зберегти чи порвати) і кому його показувати. У жодному разі не постіть фото в соціальних мережах, якщо дитина не давала вам на це дозволу. Дітям, а особливо дошкільнятам, важлива батьківська похвала [1].

Також, беручи до уваги власний професійний досвід, варто зауважити, що з початком війни, малюнки дітей мають яскраво виражений патріотичний характер без попередньої на те настанови. За допомогою техніки кляксографії, хлопчики та дівчатка охоче створюють образ України, що характеризується національними символами й жовто-блакитною кольоровою палітрою. На малюнках дітей також спостерігається домінування образу дружньої української сім'ї поряд із такими народними символами України як калина, вишиванка, українські хустка та віночок тощо. У процесі обговорення малюнків, діти висловлювали свої побажання про зникнення країни агресора й перемогу України. Також у процесі такого обговорення, у дітей різних вікових категорій спостерігався позитивний емоційний стан та оптимістичні настрої. У нашому випадку арттерапію можна використовувати інструментом формування культурно-національної свідомості вже з дошкілля.

Отже, арттерапія є одним із найлагідніших і в той же час глибоких методів в арсеналі психологів/психологинь і психотерапевтів/психотерапевчинь стосовно подолання психологічних наслідків війни. Техніки арттерапії є інструментами, що допомагають успішно долати наслідки стресу та попередити прояви посттравматичного синдрому, а також виразити почуття смутку, гніву, болі тощо. Разом із тим, арттерапія активізує цілющу силу дитячої психіки, відновлює природні потреби в розвитку й сприяє формуванню національної ідентичності вже змалку.

1. Вайлі О. Як малювання та казки зцілюють травму війни. URL: <https://rubryka.com/article/painting-and-fairytales-during-war>.
2. Котляр А. Війна та діти. Малюнки з розбитого світу. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-ta-diti-maljunki-z-rozbitoho-svitu>.
3. Маркова Н. Можливості арт-терапії у системі комплексної допомоги дітям, які постраждали від локального військового конфлікту. *Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні: досвід та перспективи* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький, 2016. С.110–112.
4. Підлипна Л. Терапія мистецтвом. Івано-Франківськ : ОПППО, 2009. 152 с.

Марія ДЯКІВ,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри
образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації,
Навчально-науковий інститут мистецтв,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

АКТИ КОЛЕКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ У ВІЗУАЛІЗАЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

Війна як форма суспільної деградації та руйнувань, що виникає на ґрунті суперечностей і конфліктів є чинником впливу на художній світогляд митців/мисткинь минуло та майбутнього. Сучасне українське суспільство в умовах війни образотворчою мовою багатьох видів мистецтва заявляє про жахіття цього явища й створює артоб'єкти-послання до світу. Це своєрідний спосіб дати

свободу вивільнення своїм думкам, емоціям і діям. Рефлексія мистецтва на військові події є пасивною формою боротьби, що застерігає, засуджує, викриває, повчає, але при цьому не чинить фізичного тиску. Активізація мистецької спільноти в наш час є своєрідним рухом боротьби з російськими агресорами/агресорками. У своїй суті мистецтво – це діяльність, яка відбувається в акті творення митця/мисткині чи будь якої людини й у результаті такого процесу створюється твір за певною ідеєю, якій відповідає сюжет, обираються відповідні художні засоби. Тому можна слушно вважати мистецтво «формою суспільної свідомості, щодо досягнення та освоєння оточуючої дійсності» [2].

При проведенні паралелі між мистецтвом ХХ ст. і ХХІ ст. – як у минулому так і в теперішньому часі, серед тих, хто гостро реагує і *не мовчать* на проблему військової агресії є саме митці й мисткині. У цьому аспекті варто згадати про художників-модерністів і художниць-модерністок (початок ХХ ст.), що епатували громадкість своїм творчим баченням війни у спосіб трансформації та руйнації природних і закономірних форм, логіки. Подекуди їхні твори викликають відразу та бентежать, у них відсутня гармонія та естетика. Саме в такий спосіб відбувається відтворення війни, яка не викликає позитивних емоцій, але зумовлює особливий спосіб переживань митців минулого.

Будь-яка форма мистецтва дозволяє людині здійснити акт виходу накопиченої енергії. Саме він продукує візуалізацію образної системи як тип парадигми війни.

Постає питання – з якою метою художники й художниці звертаються до теми війни? Пережиті емоції знесилюють людину як у моральному плані так і тілесному – потрібне “лікування” творчі особистості знаходять передовсім у терапевтичному процесі малювання, ліплення, вишивання тощо. Для професійних художників/художниць – це спосіб впливу на громадкість, ідентифікація власної позиції стосовно негативного явища.

Серед сучасних митців/мисткинь Прикарпаття виділяються твори Ореста Костіва, який ще в юному віці емоційно сприйняв розповіді батьків про тоталітарний режим, про насилля з боку радянської влади, яке чинилось і чиниться стосовно українського народу. При перегляді чималої кількості творів художника на теми військової агресії, заглиблюємось у світ трансформації зла, переродження людиноподібних індивідів у механізовані потвори, що проявили своє істинне нутро – руйнівники світу. Саме так відчуває митець людську природу зла, його фантазія гіперболізує та відокремлює демонічну сутність від реалістичних людських образів, апелює до відрази у формах сконструйованих із деталей біомас, від початку непривабливих, таких, що викликають відразу.

Виникнення такого ставлення О. Костіва до подачі сюжетів війни є цілком умотивованим і представляє «самосвідомість культури на даному історичному етапі» [1]. Брехня та лицемірство системи, утвореної ідолами, втрачає свій вплив – свобода думки й дій ознаменують початок змін. Мабуть, тому родина Костівих на теренах Івано-Франківщини одна з перших, хто через творчі ініціативи своєрідно протестує проти політичного свавілля.

Наш сучасник, івано-франківський художник Микола Качур, презентує в насмішливій формі лідера Кремля у творах з однойменною назвою *Крем-*

лівський звіздин, Безголова твар, Приречений, Бліда міль, Мертва петля та інші. Автор у такий спосіб демонструє свої почуття – імпульсивно розхристані фарби на полотні відтворюють динаміку думки людини, що переживає неабияке хвилювання та візуалізує рефлексію пережитого.

Сучасні українські художники/художниці різними способами реагують своєю творчістю на війну. Пам'ятки мистецтва, створені за останній рік, спрямовані, як зауважено, передовсім на гостру критику жахливого явища російської агресії. Проте є чимало митців/мисткинь, що продовжують бачити, навіть, у найстрахітливіших подіях прекрасне – розмальовують гільзи від снарядів петриківським розписом, створюють дзвони з решток снарядів, долучають частини використаних гільз до іконописних зображень тощо.

Кожен митець/мисткиня у свій художній спосіб активізує творче бачення ситуації, в якій перебуває Україна. Відбувається процес пробудження національної свідомості та патріотизму відчутний у всіх видах образотворчого мистецтва, зокрема в муралах постають образи Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Івана Франка, Лесі Українки й інших видатних людей (Роман Бончук). Ми відроджуємо дух свободи, через *світло і вогонь* колориту творів Марти Пітчук, ми одягаємо національний одяг на знак своєї незламності, ми продовжуємо жити й творити.

Слід пригадати в контексті дослідження проблеми колективного акту переживання й тих митців, які взяли до рук зброю та як учасники війни не перестають продукувати твори, використовуючи найпримітивніші засоби творення. Образотворче мистецтво сьогодення виходить за межі індивідуального світовідтворення, натомість домінує форма колективного звернення (виставки, арт-проекти, аукціони) до глядача.

1. Алексієвєць М. Постмодернізм і українська культура. 5. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://chtyvo.org.ua/authors/Aleksiievets_Mykola/Postmodernizm_i_ukrainska_kultura.pdf.
2. Отич О. М. Мистецтво як форма естетичної свідомості та сфера творчої людської діяльності. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://lib.iitta.gov.ua/5224/1/%25D0%259E%25D1%2582%25D0%25B8%25D1%2587_%25D0%259E.pdf.

Олена ДЯКІВ,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри
образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації,
Навчально-науковий інститут мистецтв,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ МИСТЕЦТВА ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Основа сучасного мистецтва періоду війни порушила питання входу в глобалістичний потік західно-європейського мистецтва. Глобалістика та безликість є несумісні з духовно-культурними традиціями українців/українок, самоідентичність яких споконвіків придушували, знищували та називали *маловартісним*

або *провінційним*. Пізнання свого духовного творення, як фабули добра, любові та краси – це вибір українця/українки і цей генетичний код працює і працював у всіх поколіннях. Ми не імітатори споживацької культури й для нас виклики глобалістики не прийнятні. Сучасне очищення доводить, що йде процес творення справжнього українського модернізму, в основі якого лежать усі названі вже знайдені основи. Вони міцні й справжні, вони змінюють світові культурні запити та їх помічають, із ними погоджуються, бо вони справжні. Їхнє визнання є закономірністю в системі людських цінностей, де є місце категоріям добра, милосердя, краси та любові.

Тенденції методів творення українського модернізму полягають у відтворенні, пізнанні, символізмі та знаковості. Цей процес відбувається без спотворення, кітчу й абстракції.

Очищені художні простори стали форматами, що приваблюють до цивілізаційної комунікації, через посили духовних цінностей людства. Майданчики міст Бучі, Ірпеня привабили митців/мисткинь графіті, у творах яких озвучується заклик до припинення війни. Це своєрідне відродження життя в муралах.

Український постмодернізм наповнений духовно-національною культурною традицією ще з першого майдану, де вірменин Нігоян цитував Тараса Шевченка на барикадах і такий процес спостерігається в мистецтві періоду війни (2014–2023 рр.). Духовна самовизначеність присутня через українську вишивку, ікони, написані на дошках ящиків від снарядів, дзвони, виготовлені з використаних гільз від снарядів тощо, де ми покладаємося на Боже провидіння. Український постмодернізм переборює страх західноєвропейського модернізму, наповнюючи його духовними й творчими мітками, які присутні в бліндажному мистецтві та підтверджує сакральність духу воїна-захисника у пейзажах виконаних сажею, в окопних рельєфах молодого бійця. Це не випадково, адже все це зародилося на вікопомному українському Майдані.

Суспільно значущі події 2014–2023 рр. посилюють активізацію спільнот у соціальній мережі *Фейсбук*, зокрема, *Страйк-плакат* організував для учасників Майдану своєрідний майданчик для викладання постерів революційного змісту [2]. На тему Майдану з'явилося чимало інсталяцій, у тому числі під відкритим небом було створено крижані барикади й облаштовано народний артоб'єкт, що отримав назву *йолка*. Предмети спротиву стали артоб'єктами, наділені духовно-символічним значенням. Не випадково такі речі стали синонімами часу. За ними учасники тих подій розпізнають початок історичних зрушень, що назавжди змінили український політичний пейзаж: революційний Майдан, анексований Крим, воєнні дії на Донбасі [1].

Український постмодернізм періоду 2014–2023 рр. формується в нових історичних реаліях боротьби та відстоювання світових принципів свободи й демократії та зміни культурно-мистецьких процесів. У ці чи не найважчі часи виконує рятівну функцію – надихає, підтримує, заспокоює, рятує. Із початком повномасштабного вторгнення патріотичні артоб'єкти *стріт-арт батальйону* стали певною зброєю. Війна дала поштовх досі невідомим наративам у мистецтві, відображає та переосмислює події, закарбовуючи у творах сильні емоції, які стають актами персонального протистояння російській агресії та є частиною

колективного протистояння. Через мову мистецтва добре передано різні емоції, які покликані віднайти кожному з нас сили жити й боротися, зіллювати наші душі.

1. Мусієнко Н. Мистецтво майдану. Київ : Фамільна друкарня huss, 2015. 96 с.
2. Страйк Плакат. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://m.facebook.com/strikeposter/&ved=2ahUKEwi7vYvUvqz9AhVhposKHcxFAI8QFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw26BoQhgZ3dK3efwB6oW9kF>.

Богдан КІНДРАТЮК,
доктор мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
імені Богдана Ступарика, педагогічний факультет,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,
директор Центру дослідження дзвонарства

ЦЕРКОВНІ ТА СВІТСЬКІ ДЗВОНІННЯ В ЧАС ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВИХОВНОГО Й ОЗДОРОВЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Нові виклики перед Україною, породжені подоланням наслідків військових дій на її теренах, потребують використання людьми різних засобів зміцнення здоров'я. Передовсім значущим, як думаємо, є прагнення не захворіти, мати надійну витримку, уміння переносити всілякі життєві негаразди. Виняткову значимість при цьому має вдосконалення особистістю різними засобами своєї стресостійкості – основної запоруки доброго здоров'я, зокрема вміння переміщати свою увагу, забутих, перевести думки на інше, відволіктися тощо.

Серед технологій, що підвищують резервні духовно-фізіологічні можливості організму, виділяють музикотерапію. Вона – одна з найбільш багатозначних у психолого-педагогічному контексті видів естетотерапії, або арттерапії. Нині вже вивчено музикотерапію як інноваційну здоров'язбережувальну технологію. Означено її зміст, подано вимоги до застосування на практиці. Наслідком є позитивний вплив на становлення та розвиток гармонійної особистості через дію на емоційно-почуттєву сферу, інтелектуальні й комунікативні здібності, психофізіологічний стан. Серед форм і видів музикотерапії є активна й рецептивна [4; 8]. Щоправда, у таких студіях, чомусь, не згадують про музику дзвінків і дзвонів, її лікувальне застосування.

Магія дзвоніння, унікальність звучання згаданих ударних музичних інструментів із групи ідіофонів віддавна не залишала байдужими людей. Феномен такої музики, її містика особливо справляла на них враження після розповсюдження християнства в його общинах на обширах планети Земля. Звучання дзвона повідомляє Благую вість, його уособлюють з Євангелієм у музиці, молитвою її всеохоплюючим голосом дзвонінь до Вседержителя. Вони, як один із найособливіших чинників історії культури, впливали на мораль, звичаї та залишили глибокий слід у східноєвропейському музичному фольклорі.

Серед останніх вагомих узагальнюючих студій відносно складових здоров'я, його цілісного вивчення знаходимо монографію Мирослава Савчина

Здоров'я людини. Духовний, особистісний і тілесний виміри. Корисним є методологічне мотивування доцільності виокремлення науковцем у структурі здоров'я кожного з нас духовного, морального, соціального, психічного, психологічного й тілесного складників, розкриття сутності цих понять, їхні критерії та емпіричні показники, окреслені зв'язки між ними, з'ясовано стратегії ставлення до здоров'я, його типи й рівні, визначені принципи та завдання поліпшення [6].

Кожний із видів здоров'я має свої засоби зміцнення, зокрема це стосується можливості музичного впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, осіб рівня освіченості. Оздоровчий потенціал музики розглядаємо крізь призму можливостей музикотерапії, а виховний – її застосування в роботі зі здобувачами/здобувачками базової освіти на уроках і позакласній діяльності. На наш погляд, світські й церковні канонічні дзвоніння, як своєрідна музика, її феномен об'єднують оздоровчий і виховний потенціал.

Розгляд питання значимості дзвонарства для громадян/громадянок України в умовах війни зумовлює необхідність синтезу основних функцій мистецтва. Модерна естетична наука збагатила їх аристотелівську модель (пізнавальна, виховна й емоційного впливу), увівши таке призначення: соціальне, пізнавальне, сугестивне, виховне, компенсаційне, комунікативне, прогностичне. Значимість світського й церковного биття у дзвони, зокрема мистецтво виконання уставних дзвонінь або творення музикантом/музиканткою своїх дзвонарських звукових композицій, доцільність і краса архітектури дзвіниць як плерерних музичних споруд – усі ці головні складові дзвонарської культури є духовною пам'яттю нашого народу. Тобто вона – важлива складова соціальної функції мистецтва. Водночас у дзвонарстві віднаходимо й інші його призначення.

Із метою реалізації функцій мистецтва, зокрема, як джерела зміцнення стресостійкості особистості, завдяки, приміром, отриманій насолоді від ознайомлення з творами малярства, скульптури, графіки, архітектури тощо, варто взяти за приклад нещодавно опубліковану яскраво ілюстровану *Історію мистецтва від найдавніших часів до сьогодення* (редактор Стівен Фартінг) [2]. Вона значима хоча б тим, що до її написання залучили відомих мистецтвознавців і мистецтвознавчинь, істориків/історичок культури. Ними відібрані знакові мистецькі твори, які допомагають скласти цілісне уявлення про еволюцію художнього мислення з давніх часів донині. Цьому сприяє вдалий супровід статей хронологічною шкалою, яка полегшує орієнтування у відповідному історичному контексті, укладений *Глосарій*, окремі відомості про 41-го автора/авторку статей, поміщено *Джерела цитат, ілюстрацій*; об'ємний *Алфавітний покажчик*. При вивченні цієї самобутньої енциклопедії базових відомостей про світові шедеври архітектури, скульптури, малярства, графіки, концептуального мистецтва, як своєрідної арттерапії, віднаходяться ті, що стосуються музики. Адже для кращого розуміння задуму проілюстрованих творів митців/мисткинь, їх ідей, автори й авторки, при потребі, витлумачують семантику зображених музичних інструментів, інших елементів, пов'язаних із музикою, відзначають її значимість тощо. Серед відомостей є ті, що підтверджують давнє виробництво

бронзи в різних місцях світу [2, с. 42, 68–69] як найкращого матеріалу для виготовлення звучних дзвіночків, дзвоників і дзвонів, побутування різних їхніх видів (європейських, китайських) [2, с. 43], зображення на окремих малярських роботах тла з його вертикальним осердям, яким є вежі дзвіниць, ратуш із годинниковими дзвонами [2, с. 132, 164, 182 та ін.]. Вони ніби наповнюють зображене відзначенням плину часу, упорядковуючи його, вносячи певний порядок у життя людей.

Однак, прикро, що для багатьох дзвонарська культура, із-за незнання її складових і значимого місця в українознавстві, ще залишається своєрідною терра інкогніта. Адже, разом із прогресивними змінами в житті людей, ХХ століття запам'яталося трагічними подіями, зокрема реквізіціями дзвонів на мілітаристські потреби двох світових воєн, атеїстичними кампаніями в колишньому СРСР. Звукове довкілля сіл і міст втратило свою своєрідну звукову домінанту. Це внесло негативні поправки в ставленні багатьох поколінь до такого культурного надбання як дзвонарство. Ще однією причиною байдужого відношення окремих наших сучасників/сучасниць до церковних дзвонів стала не тільки донедавна відсутність такої музики, а й забрудненість звукового довкілля, «глухуватість» із-за цього до сприйняття звучання дзвонів.

Водночас у сучасних умовах відродження дзвонарства появились нові можливості знайомства з ним у навчальних закладах. При опануванні здобувачами й здобувачками вищої освіти її змісту повідомляються правдиві відомості з історії України, засвоюються багатства надбань її культури, усвідомлюється етнічна структура особистості, знайомиться з науковими основами повноцінного сприйняття музики, зокрема дзвонів, її оздоровлююче-лікувальною дією на душу й тіло. Нагадується, що серед засобів зміцнення різних видів здоров'я вагомими є спеціально підібрані твори музичного мистецтва. Важливим тут бачиться формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів/вчительок, особливо музичного мистецтва [7], їхня підготовка до застосування дзвонарства у вихованні підлітків/підлітчих [1].

Нині опрацьовуються нові кампанологічні матеріали. Констатується, що завдяки християнським обрядовим практикам упродовж століть уклалися канонічні приписи церковного використання дзвонів. Розвій їхнього побутування в Україні супроводжувався не тільки формуванням певних уставних норм, а й, як помітив один із фундаторів української кампанології Юрій Ясіновський, народних звичаїв застосування дзвонів. Це точно визначало способи й тривалість биття в них, що впливало з вимог культу, обрядових форм, життя сіл і міст, їхніх традицій. Своєю чергою звучання різних дзвонів, як домінанта звукового ареалу, «вносили в усе це певний порядок, етикет, упорядковували й надавали їм святкового чи сумного настрою» [9, с. 343]. Закономірно, що розповсюдженість церковних і світських дзвонів, інші складові дзвонарства, як поважні атрибути повсякденного життя, багатство їхньої символічно-метафоричної образності, містка типізація міцно вкоренилися в народній культурі українців і українок [3, с. 505–543], їхньому красному письменстві [3, с. 544–600], візуальних видах мистецтва [3, с. 601–637], творчості українських композиторів і композиторок [3, с. 638–680].

Пам'ятаємо напружені історично значимі для України дні Революції Гідності, тодішнє сполошне голосіння дзвонів Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. На його відновленій дзвіниці облаштовано карийон, який звучить протягом доби, зокрема двічі виконує наш державний гімн. Жалібно звучали дзвони при відспівуванні Героїв Небесної Сотні. Сумний голос дзвонів лунає на похоронах воїнів, які полягли при обороні України від російських агресорів. У річниці Голодоморів, ушановуючи їхню пам'ять, керівники держави, при поминальних ударах дзвонів, покладають квіти до Пам'ятного знака безвинно убієнних. Такі звучання ідіофонів часто стають своєрідною причиною катарсисного очищення.

У нашій роботі зі студентами й студентками Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, зокрема спеціальності *Середня освіта. Біологія*, рекомендується, приміром, при майбутньому налагодженні вивчення ліцеїстами й ліцеїстками в 10-му класі її розділу *Обмін речовин і перетворення енергії* засвоїти відомості про цілющий вплив музики дзвонів на людський організм. Адже він, як твердять фахівці/фахівчині Івано-Франківського національного медичного університету, є енергоінформаційною структурою зі своїми біополями, тобто своєрідними вібраціями. Цей факт доводить квантова фізика. Теорія загалом перегукується з твердженням Церкви про те, що людина складається з трьох рівнів: тіло, душа й дух. А підґрунтям її життя якраз виступають біополя, що випромінюють навіть атоми нашого тіла. Такі біополя, за словами медиків/медикинь, забезпечують обмін речовин й енергії. Вважається, що хвороби виникають внаслідок дисонансу цих біополів. Їхні надлегкі частинки збуджують звукові хвилі дзвонів. Біополя, у свою чергу, блокують шкідливі елементи, у тому числі вільні радикали (саме вони призводять до раку, викликають генетичні мутації тощо). Водночас звучання дзвона має своє значення в енергоінформаційному обміні. Адже людина складається із семи енергетичних центрів. Кожен із них може згортатися внаслідок образи, переживання, страхів, гніву, інших негативних емоцій, які особистість не змогла "відпустити". Закриття того чи іншого центру спричиняють негативні життєві обставини, що призводить до недуг. Знаємо, що кожен енергетичний центр за вібраціями співзвучний із певною мантрою чи звуком, який гармонізує його. Якраз звучання дзвонів перед початком Служби Божої допомагає вірним і вірянкам налаштуватися на щиру молитву, духовно розкритися [5], а при вдарянні в кампани у найважливіших моментах богослуження досягти катарсису.

У педагогічному досвіді автора практикуються творчі завдання, що пропонуються майбутнім класним керівникам і керівницям. Із метою привернення уваги до звучання дзвоників, дзвінків і дзвонів, рекомендується розробити поради для здобувачів/здобувачок освіти основної школи стосовно пізнання краси звучання ідіофонів. Прикладом можуть бути такі: *Маєте можливість узяти в руки дзвоник – задзеленчіть, вслухайтесь, оцініть феномен звучання, його містику, полюбуйтеся переливами, затуханням, накладанням обертона на обертон; Дайте оцінку звучання церковних дзвонів з їхнього набору на дзвіниці; Визначте різницю звучання годинникових дзвонів і церковного дзвоніння; Навчіться переводити увагу з власних душевних переживань на звучання різних*

церковних дзвонів, їхній заклик; Спробуйте отримати втіху від майстерної оцінки українськими прозаїками й поетами місця церковних дзвонів у житті народу, імітації їхніх звучань у музичних творах; У Великодні дні, коли протягом трьох днів дозволяється бажаним бити в церковні дзвони, спробуйте це зробити, творіть ті ритми, які вам подобаються та ін.

При підготовці здобувачів і здобувачок вищої освіти до педагогічної практики у навчальних закладах звертається увага на правильне інструктування їхніх вихованців/вихованок стосовно реагування на биття у дзвони на сполох. Адже в Україні 21 серпня 2022 року затвердили нові сигнали тривоги. Відповідно, їх почали запроваджувати в деяких громадах. Про це повідомив Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України. Ось як звучать такі вістки: «сигнал хімічної небезпеки – звук церковних дзвонів; сигнал радіаційної небезпеки – дзвін у набат (правильніше – сполошне биття чи вдаряння в сполошний дзвін. – Б. К.); сигнал евакуації з міста – гудок потяга; безперервний 30-секундний сигнал сирени, як і раніше, означає повітряну тривогу». Звісно, такі звукові повідомлення повинні передбачати не тільки певні раціональні тілесні дії, а й, передовсім, реальну оцінку ситуації, мобілізацію психічних сил, налагодження внутрішнього порядку тощо.

Розгляд питання взаємозв'язку виховного й оздоровлюючого потенціалу феномена церковних і світських дзвонів показав, що неабияку вагу має вміння особистості використовувати різні засоби зміцнення всіх видів здоров'я, зокрема завдяки вдосконаленню стресостійкості, умінь саморегуляції. Така музика об'єднує оздоровчі можливості (дію на тіло й душу) і виховні (вплив на мораль, звичаї тощо). У цьому аспекті важко переоцінити значимість формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів/педагогинь стосовно застосування ними відповідних освітніх засобів (змісту, методів, форм) здоров'язбережувальної роботи, спонукання своїх вихованців/вихованок до безперервного всебічного самовдосконалення.

1. Ільчук Л. Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до виховання підлітків засобами дзвонарства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Івано-Франківськ, 2018. 18 с.
2. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / [заг. ред. Стівен Фартінг; передм. Річард Корк]. Харків : Viva, 2019, 576 с.
3. Кіндратюк Б. Дзвонарська культура України : монограф. дослідж. / [наук. ред. Юрій Ясіновський]. 2-ге, випр. і доп. вид. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2015. 912 с.+ CD (Історія укр. музики: Дослідження, вип. 19 / Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України).
4. Кузьмінська Л. Зміст і цілі музикотерапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми-інвалідами. *Освіта регіону. Український науковий журнал*. Київ, 2011, № 5. С. 152–157.
5. Мостова Н. Чому дзвонять дзвони? *Галицький кореспондент*. Івано-Франківськ, 2017. 6 квіт. С. 3.
6. Савчин М. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич: ПП «ПОСВІТ», 2019. 232 с.
7. Соляр Л. Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Івано-Франківськ, 2018. 18 с.

8. Сорока О., Банкул Л. Музикотерапія як інноваційна здоров'язбережувальна технологія для роботи з молодшими школярами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Ужгород, 2013. Вип. 27. С. 192–195.
9. Ясіновський Ю. Дзвони і дзвоніння в катедрі св. Івана Хрестителя в Перемишлі на початку XIX століття. *Перемиські Архиєпархіяльні Відомості*. Перемишль, 2020. Чис. 28. С. 343–354.

Світлана ЛИТВИН-КІНДРАТЮК,

кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психології розвитку,
факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ПСИХОЛОГІЯ МИСТЕЦТВА Й АРТТЕРАПІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ДОСВІДУ ПРОЖИВАННЯ ВІЙНИ

Наприкінці XIX століття труднощі естетичної соціалізації особистості доби модерну, з одного боку, яскраво й творчо виявилися в нових жанрах, мові, стилістиці образотворчого мистецтва, а, з другого – призвели до збіднення й стандартизації естетичного розвитку пересічної особистості. Ці суперечності відзначалися мистецтвознавцями та психологами мистецтва, які стояли на різних теоретико-методологічних позиціях. Однією з найбільш плідних для постановки проблем особистості за цих умов стали філософія та психології екзистенціалізму. В їхньому річищі аналізувались етичні й естетичні проблеми розвитку особистості в контексті кризових станів, у пору миру та війни. Пригадаємо, що ще під час Першої світової війни художники почали замислюватися над тим, яким має бути мистецтво, у чому полягає його роль, чи здатне воно врятувати людство. Прикладом такого пошуку слугують малярські полотна одного із законодавців німецького експресіонізму, який розвинувся у воєнний період, Ернста Людвіга Кірхнера, приміром, *Автопортрет у солдатській формі* (1915), робота Пабло Пікассо *Герніка* (1937) та ін.

Проте продовж XX століття основна увага науковців зосереджувалася на досягненні потенціалу ідеологічного й оздоровчого впливу мистецтва на маси насамперед в умовах миру, зокрема, у форматі не лише психологічної естетики та психотерапії. Світ побачила ціла низка ґрунтовних праць, у яких представлені результати досліджень творчості митця/мисткині (художника, письменника, музиканта та ін.), естетичного сприймання (глядача, читача, слухача), чи естетичного конструювання мистецького простору засобами перформансу, що володіють значним репертуаром практичного застосування в умовах повсякденного існування, мирного життя. Наріжні ідеї психології мистецтва здійснили продовж століття відчутний вплив на розвиток світової архітектури, літературознавства, музикознавства (Р. Арнхейм, О. Костюк, О. Потебня, В. Роменець, Г. Фехнер та інші) й збагатили мистецьку освіту в психологічному вимірі (О. Рудницька та інші).

Особливої популярності за кордоном і в Україні набуває арттерапія. Вона постає міждисциплінарною галуззю, що виоформлюється найперше на межі медицини, естетики й психології. Тим самим спрямовується на вивчення досвіду

переживань особистості в кризових станах. Розвиваючись швидше екстенсивно, арттерапія розширила свої межі не лише в стосунку до видів і жанрів мистецтва, використовуючи дедалі новіші техніки, а й теорії психології особистості та психології творчості, оскільки, найперше, твердиться про її творчий самовираз засобами мистецтва. Проте перехід до стратегії інтенсивного розвитку передбачав методологічний поворот у цій царині, визначення закономірностей, психотехніки мистецького впливу в структурі арттерапевтичної комунікації.

Арттерапевти вбачають у мистецтві важливий засіб *зцілення*, гармонізації емоційних станів людини, інтеграції та реінтеграції особистості. Окреслення парадигмальних рамок арттерапії означає не лише опертя на розроблені в традиціях інших шкіл схеми й моделі психотерапевтичного процесу, а й розробку власних зразків, конструкцій. Така методологічна модель здатна описувати не лише взаємодію арттерапевта та клієнта, а й урахувати наявність при цьому специфічної мистецької медіації, конструювання ситуацій споглядання, створення, трансформації тих чи інших артефактів. На тріадичність арттерапії вказують О. Вознесенська й Л. Мова. На думку дослідниць, специфіка моделі арттерапевтичної взаємодії полягає в тому, що арттерапевт і клієнт за допомогою візуальної невербальної комунікації взаємодіють один з одним вербально та через продукти творчості [1; 2]. У цьому контексті актуальності набуло питання про те, чи є арттерапія технологією зціленням особистості переважно засобами її творчого, індивідуально-неповторного самовиразу поза художньою комунікацією, чи вона поєднує традиційні, мітологічні та ритуалізовані форми її художньо-естетичної активності й форми переживання естетичного досвіду.

Зазначена проблема набуває особливої актуальності в умовах Великої російсько-української війни, оскільки досвід проживання повномасштабної агресії росіян українськими військовими та різними групами цивільного населення має виразно екстремальний вектор. Він поєднує цілий спектр екзистенційних переживань: гордість за героїчні вчинки наших захисників, мрії про перемогу, іноді страх, сум і горе втрат тощо. У добу постмодерну дослідники в галузі історичної психології, психології мистецтва відзначали зміну уявлень фахівців і широкого загалу стосовно сутності прекрасного та художнього, які є головними цінностями мистецької творчості й естетичного споглядання. Натомість, у контексті екстремального модусу екзистенції, укладу життя українців, структура естетичного досвіду особистості зазнає змін, оскільки втілюється в практиках проживання війни. Межовість цього досвіду надає йому більш мітологічного й ритуалізованого характеру. Аналіз особливостей змін у структурі естетичного досвіду нашого сучасника, пошук прийомів активної та рецептивної естетики на шляху до самовиразу особистістю в контексті проживання нею війни має стати предметом теоретико-методологічних і практичних шукань на теренах психології мистецтва й арттерапії в нинішніх умовах.

1. Вознесенська О. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. №. 3 (29). С. 40–47.

2. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О. Вознесенська, О. Скар, О. Бреусенко-Кузнецов, О. Деркач, Л. Мова та ін.; [заг. наук. ред. О. Вознесенська, О. Скар]. Київ : Видавець ФОП Назаренко Т. В., 2017. 312 с.

Алла МАКАРОВА,
кандидатка філософських наук, доцентка,
асистентка кафедри філософії, соціології та релігієзнавства,
факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ФІЛОСОФІЯ ТА МИСТЕЦТВО: ЄДНІСТЬ – У НАЦІОНАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ

У реальному людському житті філософія та мистецтво нерозривні – кожна філософська думка є свідомством мистецьки доведеного вміння думати, і в кожному мистецтві закладена конкретна філософська думка. Митець/мисткиня не просто творять – вони будують концепцію власного твору, уписуючи її в контекст оточуючої реальності, заглиблюючись у минуле й проєктуючи майбутнє, виходячи із сучасного та повертаючись до теперішнього. Актуальність мистецтва, таким чином, завжди огорнута певним філософським мейнстрімом, охоплена філософським процесом і захоплена філософськими конотаціями. Актуальність же філософії, хоч і раціональної за формою та універсальної за змістом, національна за духом працює передусім із ментальністю. Сучасна національна філософія відображає водночас конкретність та абстрактність роздуму про війну, яка змінила життя українців/українок травматичним чином, породивши безліч відображень у болючих культурних рефлексіях. Жоден із нас – ні митець/мисткиня, ні психолог/психологиня, ні соціолог/соціологиня, ні філософ/філософиня – не можуть стояти осторонь процесів, які необхідно осмислити, щоб жити далі.

На теоретичному ж рівні – у програмах, за якими викладаються навчальні курси, – різниця філософії та мистецтва традиційно акцентується як відмінність *ratio* й *emotio*. Тимчасом, робота в галузі мистецтва дуже складна ментально, бо здійснюється свідомо й усвідомлено, поєднуючи раціональний та емоційний компоненти, а не протиставляючи їх. Специфічним, отже, має бути процес викладання предмету *Філософія* студентам/студенткам мистецьких спеціальностей. Для осмисленої інтеграції відомостей до життєвої позиції культурного діяча чи діячки необхідно подолати цей штучний розрив саме в концепції співпраці цих інструментів свідомості. Потрібне не лише навчання методик і технік царини мистецького образотворення, а власне поглиблена гуманітарна освіченість. Досягнути її сучасним здобувачам і здобувачкам вищої освіти, а в майбутньому – видатним митцям/мисткиням України – допомагає вивчення навчального курсу «Філософія».

Сприятиме цьому спільна, на нашу думку, риса мистецтва та філософії – світоглядність. Опановуючи основи художньої майстерності, митці/мисткині повинні також уміти акумулювати й зберігати у своїх витворах дух української

ментальності, створювати форми, які найбільш точно візуально передавали б її риси та зміст. Для цього необхідне ознайомлення зі специфікою типів світогляду, у тому числі історичних, парадигмальними їх основами. Із ними знайомить митця/мисткиню історія філософії, як скарбниця думки, і філософія, як платформа, на якій будується мислетворчість інтелектуала. Справа філософії – сформулювати правильні поняття на основі співставлення уявлень, справа мистецтва – їх виявляти, оприявнювати через образ. Цей ментальний шлях розгортається від формування понять до виведення обґрунтованих умовисновків, які в комплексі створюють дискурс образу, допомагають передати риси, закладені в нього митцем/мисткинею формально, через ментальні смисли. Кожен образ, народжений творцями – художником/художницею, музикантом/музиканткою, актором/акторкою, дизайнером/дизайнеркою – повинен нести ідею, щоб бути правдивим. Отже, їм необхідно навчитися не лише закладати Ідею до образу, який вони хочуть створити/передати, а й екстрагувати з уже готового образу його вихідну Ідею. Образотворчість – спільне поле Філософії та Мистецтва – в умовах збройної агресії проти рідної країни – є способом стисло та влучно передати палітру ідей в емоціях, зафіксованих статикою, таким чином, ствердивши ідею. Необхідність боротьби за рідну землю, нескореність і незламність у цій боротьбі, нерозривна єдність у ній суспільних діячів/діячок (у тому числі різних поколінь), – лише кілька з визначальних для національної свідомості українців/українок ідей, утілених митцями/мисткинями через образи у картинах, фотографіях, предметах ужитково-декоративного спрямування, оберегах, сувенірах тощо.

Єднає філософію та мистецтво також сюжетність, що може виростати з образності чи навпаки – переливатися в неї як продукт свідомості. Сюжетність створює галерею образів, збагачуючи свідомість діяча/діячки культури, заповнюючи розмисел композиційно. Маємо на увазі вже не лише вміння реалістичного відображення на рівні раціонально-емоційного фрейму (фрази, судження), а повноцінного *оповідання* з багатьма варіантами «виходу із ситуації» за методологічним сценарієм *експозиція – зав'язка – кульмінація – розв'язка – епілог*. Така специфіка створює можливість дискурсивності – формування та закріплення традиції передання – як у формі переказу (усної історії – анекдоту, байки, пісні, думи, легенди тощо), так і у формі артефакту (виставах, перформансах, мультфільмах, кінофільмах тощо). Розповіді про війну, про її жахливу жалючу суть закорінюються, таким чином, у сферу родоводу, сягають витоків ситуації та виявляють історичну тяглість суспільної проблеми, оприявнюючи єдиний спільний метод вирішення – розрив із деформуючими, травмуючими історичними кейсами. Ідея нескореності, боротьби за свободу, незалежність попри болючість і жертвовність сьогодення, сакралізується, переходячи з одноразового вдалого відтворення в образі до тиражування в історії, єднаючи філософію та мистецтво у спільному феномені «усвідомлення національного смислу» – від галереї Героїв до героїзму як риси ментальності. Творчий діалог поколінь інтелектуалів/інтелектуалок, який утворюється незримо при виконанні студентом/студенткою мистецьких спеціальностей завдань із філософії – це продовження роботи Людського Духу над власним зростанням у людях. Фактично,

через вивчення філософії митець або мисткиня надихаються духом попередників і надихають своїх послідовників, свідомо створюючи національну традицію ставлення до певних явищ реальності, попри видиму змінність образів.

Що ж може запропонувати викладач/викладачка філософії потенційним Геніям Людського Духу, які трансформують і поширюють національну культуру України, для сприяння розвитку й підтримки їхніх творчих уявлень на належному науково-теоретичному (методологічному) рівні? У першу чергу, активні роздуми над актуальним практичним завданням акумулювати й зберегти у своїх витворах дух української ментальності, створивши форми, які найбільш точно візуально передавали б її риси, зміст. Підтримати цю творчість – нагальне завдання викладачів і викладачок університету. Для цього необхідний комплексний гуманістичний підхід, у якому студентоцентричність, націєтворчість зливаються та підсилюють одне одного. Предмет *Філософія* викладається студентам/студенткам Навчально-наукового інституту мистецтв нашого вишу на III курсі. Авторка тез працює зі здобувачами/здобувачками вищої освіти різних спеціальностей, що навчаються паралельно – «Музичне мистецтво» за спеціалізаціями «Сольний спів» та «Інструментально-виконавча майстерність», «Середня освіта. Музичне мистецтво», «Сценічне мистецтво», «Образотворче мистецтво», у тому числі за спеціалізацією «Реставрація», «Дизайн (одягу та середовища)». Саме в межах курсу *Філософія* нами проведено оригінальний методичний експеримент – *творча контрольна робота*. У ній органічно поєднано професійне філософське питання *на ratio* й творче завдання *на emotio*, що стосувалося конкретного мистецького продукту. Сто двадцять завдань цієї роботи було поділено на чотири частини по 30 варіантів відповідно до спеціалізації, у кожному з яких поєднувалося перше завдання з навчального посібника «Статуси філософії», розробленого кандидатом філософських наук, доцентом кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Ярославом Гнатюком 2018 року [1] із другим завданням – коментарем тексту пісні українських митців/мисткинь періоду 90-х років – епохи піднесення та утвердження ідеї державності України [2]. У першому завданні пропонувалося прорефлексувати над понятійними визначеннями, у другому – виявити й описати закладену в мистецькому творі ідею, таким чином активувати її. Метою було нагадати українським митцям/мисткиням покоління 20-х рр. XXI століття меседжі, закладені українськими митцями/мисткинями наприкінці минулого століття, оживити через тексти ідеї; спрямувати сучасників і сучасниць до знайомства з дороговказами попередників і попередниць, їхніми засобами мистецької репрезентації національної української ідеї, наштовхнути на нові творчі процеси, показати, що гасло «мистецтво – поза політикою» є спотворенням історії, прихованим намаганням приспати патріотичну свідомість українських митців/мисткинь, позбавити їх вирішального суспільного голосу, і, щоб це довести, навіть не варто заглиблюватися у сиву давнину – достатньо перечитати тексти Марії Бурмаки, Сашка Положинського, гуртів *Мандри*, *Скрябін*, *Плач Єремії*, *Соколи*, Тараса Петриненка та інших активаторів української національної свідомості.

У відповідях на питання творчої роботи студенти/студентки проявили високий рівень усвідомлення як співпереживання. Наприклад, перше питання сформулювали так: «Прочитайте визначення. Чи погоджуєтесь Ви з ними (кожним окремо й усім у комплексі)? Доповніть їх або скоректуйте, якщо вони ввижаються Вам неповними чи некоректними. Складіть текст-мініатюру з використанням усіх цих термінів про теперішню ситуацію в Україні». Пропонувались визначення з книги Я. Гнатюка: «Народ – це соціальна група, яка склалася в результаті природного розвитку й об'єднана на основі усвідомлення своєї генетичної лінії. Нація – це соціальна група, яка склалася в результаті етносоціального розвитку й об'єднана на основі уявлення про власні цілі та наміри. Держава – це соціальна організація, яка володіє верховною владою на певній території. Суспільство – це люди, які взаємодіють на певній території та мають спільну культуру» [1, с. 116]. І текст студентки спеціальності «Сценічне мистецтво»: «Після 24 лютого наше життя змінилося на «до» та «після»... Змінилося все. Змінилися МИ! Кожен із нас! Здається, до цього ми були просто народом, але пройшовши та продовжуючи нашу боротьбу, ми стали НАЦІЄЮ, яка має певну мету, яка має свою державність і прагне її зберегти». У відповіді на друге завдання «Розкрийте ідею, закладену у тексті. Які риси світогляду відображено у наведеній думці?» стосовно пісні Є. Рибчинського й Е. Кравчука *Війна завжди війна* з альбому *Нічий* 1997 року [3], інша здобувачка спеціальності *Дизайн* пише: «У наведеній думці відображені реалістичні, усвідомлені, суспільні, об'єктивні риси свідомості людини. Також важливе місце в структурі суспільної свідомості належить масовій свідомості. Вона інтегрує в собі духовно-ідеалістичне й побутово-психологічне відображення об'єктивної дійсності, елементи теоретичної та буденної свідомості. Адже на мою думку текст пісні показує все так як і є насправді, без вигадок і фантазій. Я вважаю, що було би добре дати *другий подих* цій пісні, адже вона показує реальні події та стан людини в умовах війни».

Викладачі й викладачки кафедри філософії, соціології та релігієзнавства ПНУ ім. В. Стефаника провадять філософсько-мистецьку роботу не лише в межах університетських курсів. Активно працює з техніками арттерапії Центр розвитку дітей *Янголи поруч*. Його засновники – Ореста Возняк і Степан Возняк – із 2012 року як волонтери впроваджують філософсько-мистецькі проєкти найвищої якості для людей різного віку й важких життєвих обставин. Це унікальна організація, яка врятувала своєю діяльністю багато життів. В умовах збройної агресії проти України фонд спрямовує зусилля на підтримку жертв війни. Так, у день написання цього тексту Благодійний фонд *KI(N)D'S* спільно з фахівцями й фахівчинями Центру проводять благодійне заняття *Арттерапія* для дітей і підлітків/підлітчих з особливими освітніми потребами, а саме діагнозом РАС від 7 до 18 років [4].

1. Гнатюк Я. Статуси філософії : навч. посібн. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2018. 156 с.
2. Наше. Тексти пісень. URL: <https://nashe.com.ua>.
3. Українська пісня. Нічий. Е. Кравчук. Видання. URL: <https://pisnya.org.ua/release.php?id=12>.
4. Янголи поруч. URL: <https://www.facebook.com/janholy.poruch>.

Віталій МАЛІМОН,
кандидат наук із державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СУЧАСНІ АУДІОВІЗУАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ВІДЕОХОСТИНГАХ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Найпопулярнішими відеохостингами нині є YouTube та TikTok. Хоча відеохостинги здебільшого створювалися для поширення та популяризації віртуальних аматорських розважальних медіа, повномасштабний збройний напад Російської Федерації на Україну зумовив зміну розважальних акцентів українського сегмента інтернету на гостросоціальні та мілітарні.

Станом на 1 грудня 2022 року на YouTube найбільш популярними були такі україномовні канали: СТБ (4 980 000 підписників), Чоткий Паца (4 610 000 підписників), ТСН (4 330 000 підписників), Новий канал (4 200 000 підписників), Усе буде добре (3 520 000 підписників), Дизель студіо (3 360 000 підписників), а також багато каналів з українською музикою.

Варто також звернути увагу на зростання популярності китайської платформи TikTok. За світовою статистикою, соцмедійний застосунок став лідером за кількістю завантажень у 2022 році, щомісяця його відкриває понад 1 млрд. відвідувачів, а середній час використання TikToku в день – рекордні 95 хвилин. Для порівняння, в інших популярних соцмережах Instagram і Facebook користувачі проводять 51 хвилину, та 49 хвилин відповідно [1].

Війна в Україні стала каталізатором поширеного запиту світової спільноти на українську аудіовізуальну творчість і репрезентацію української ідентичності. Медіатизація світової культури привела до постійного суспільного попиту на контент відеохостингів і соціальних медіа [2, с. 30].

Із 24 лютого 2022 р. в Україні на відеохостингах зросла гостросоціальна суспільна активність, зокрема аудіовізуальна репрезентація національної ідентичності її громадян і громадянок. Прикладом цього є поширення:

- відеохештегів #stopwar, #stoprussia, #saveukraine, #standwithukraine;
- геовідеохештегів окупованих і деокупованих міст України;
- відео, що поширюють цінності національної української культури (пісенні флешмоби, відеозаписи благодійних концертів тощо);
- інформаційних відео зі свідченнями учасників воєнних подій.

Наразі одним із найважливіших напрямів аудіовізуальної репрезентації української ідентичності в умовах відкритого воєнного конфлікту постає тема захисту рідної Батьківщини. Найпоширеніші інструменти-теги – це відео, присвячені спротиву українців/українок, а саме #russianisaterroriststate, #stopwarinukraine, #saveukraine та #stoprussia. Здебільшого це мілітаризовані твори, головною метою яких є показ відеосвідчень стосовно російської агресії в Україні. Як зазначає О. Мусієнко, наявність гумору у творах цієї тематики має на меті викликати почуття гордості й любові до України та ненависть до ворога. Відео,

які викладалися за цими тегами, різняться від флешмобів на підтримку України у європейських та інших містах світу до віршів дітей, присвячених українським захисникам і захисницям. У TikTok одні з найпопулярніших відео за тегами #stopwarinukraine мають майже 5 млн. переглядів (Cuziona, 2022), #saveukraine – понад 19 млн. переглядів (Tss.c.o, 2022) [2, с. 33].

Агресія проти нашої держави стала потужним чинником популяризації української мови як національної цінності в аудіовізуальному віртуальному просторі. Наразі поширеними напрямками на відеохостингах TikTok та YouTube є: українські музичні твори (*Kalush Orchestra – Stefania* (Kalush Orchestra, 2022), YouTube; *О. Пономарьов, М. Хома, Т. Тополя, Є. Кошовий, Ю. Ткач, П. Чорний – Україна ПЕРЕМОЖЕ* (О. Пономарьов, 2022), YouTube; *Ой у лузі червона калина*, YouTube (MOGILEVSKA, 2022) тощо); українська мова (*Як буде українською*, TikTok (Ua.view, 2022); *Просвітництво в Тіктоці. Вчимося говорити без мата – українська версія*, TikTok (Anastasia_bilouss, 2021); *Скажи українською*, TikTok (Speakuk, 2022) тощо).

TikTok в Україні з початком повномасштабного вторгнення відкриває нові імена музикантів і музиканток, які потенційно вже завтра можуть стати хедлайнерами нової *зумерської* музичної сцени. Таке модерне покоління з TikTok створює українську музику, яка витісняє російськомовну в TikTok. Водночас появляються українські *вояки-тіктокери*. Наприклад, воїн Павло Вишебаба (@vyshebabab) захищає країну на фронті з перших днів війни. У мирному житті він був музикантом і громадським активістом. Павло – співзасновник громадської організації *Єдина планета* та координатор зоозахисних акцій. У своїх відео він із гумором демонструє життя військових, читає власні вірші й майстерно мотивує інших переходити на мовлення українською; найпопулярніше відео – зустріч-сюрприз для маленької доньки, яку він не бачив три місяці.

Ukraineedit – один із колективних акаунтів українських воїнів, у якому створили TikTok-серіал *ЗСУ представляє*. Кожен ролик – це нарізка кумедних епізодів із життя воїнів української армії, які продовжують посміхатися за будь-яких обставин.

Отже, українська мова й український гумор стають своєрідним маркером опозиції *свій – чужий* і національним відображенням українського спротиву агресору.

Одним із популярних каналів поширення мовно-культурної ідентичності українців є влогери, які популяризують Україну серед представників іноземних держав. Одним із таких прикладів є канал на YouTube *Ніна – Україна / Nina – Ukraine* (https://www.youtube.com/@nina_ukraine, 226 тисяч підписників і підписниць). Авторка демонструє іноземцям українські музичні кліпи, розповідає про природу та міста нашої держави, цікавиться думкою користувачів/користувачок стосовно гострих національних і соціальних українських питань. Наразі найпопулярнішим на її каналі є відео *Іноземці в шоці від офіційного кліпу KALUSH ORCHESTRA – STEFANIA* (1,8 мільйонів переглядів), де авторка показує музичний кліп української групи KALUSH ORCHESTRA, присвячений жінкам-захисницям і відзнятий у деокупованих зруйнованих містах Київської області. Окрім власне запису реакції, влогерка розповідає іноземцям/іноземкам

про визвольну боротьбу України, про те, як важливо поширювати фільмування жахливих подій російсько-української війни [2, с. 33]. Останнє відео Ніни Іноземці *вгадують Україну за сучасними українськими піснями* (<https://www.youtube.com/watch?v=Fgz2VpWqmlQ>) виставлено на YouTube 14 січня 2023 року й має більше 40 тисяч переглядів.

Одним із найпопулярніших за переглядами є також відео з каналу влогера-мільйонника *The Kiffness Ukrainian Folk Song/ARMY REMIX/Andriy Khlyvnyuk x The Kiffness* (<https://www.youtube.com/watch?v=lu8m5FA2nL8>), де автор твору поєднав відому стрілецьку пісню *Ой у лузі червона калина* у виконанні співака та бійця територіальної оборони А. Хливнюка з власним музичним супроводом. Наразі це відео набрало понад 14 млн. переглядів. Автор каналу є громадянином ПАР, що свідчить про зростаючу глобалізацію аудіовізуальної репрезентації української національної ідентичності завдяки відеохостингам. Також пісня *Ой у лузі червона калина* набула великої популярності на каналі Литовського національного театру опери та балету (<https://www.youtube.com/watch?v=6yVzaxANUxw>; понад 2 млн. переглядів).

На відеохостингу YouTube в березні 2022 року появився документальний фільм *Хто Ми? Психологічний аналіз українців* (<https://www.youtube.com/watch?v=CLeuzmxhofOQ>), авторами якого є відомі історики Ярослав Грицак, Антон Дробович, Геннадій Єфименко, громадські діячі Микола Рябчук, Мирослав Маринович, психологи Олександр Фільц, Віталій Климчук та інші знані особистості. Наразі їхній фільм переглянуло майже 1 млн. осіб. Дещо пізніше появилися відео *Українська ідентичність: мова, козаки, Шевченко. «Українець»* (С. Плохій, К. Тищенко, М. Кірсенко)» (<https://www.youtube.com/watch?v=iLSkf8WZvXs>), *Як СРСР спотворив культуру українців. Шароварщина VS Автентика* (<https://www.youtube.com/watch?v=7k573Z537dE>), документальний фільм *Щедрик проти «руського міра»* (<https://www.youtube.com/watch?v=OjQr-IP3Qsk>; 434 тисячі переглядів за 1 місяць).

У березні 2022 року на відеохостингу YouTube появився відеокліп *Доброго вечора, ми з України! Good evening, we are from Ukraine!* (<https://www.youtube.com/watch?v=DGGZyQ0SVpg>; понад 5 млн. переглядів).

У червні того ж року особливої популярності набув відеокліп *Ми з України* (https://www.youtube.com/watch?v=vHba_0TI2HY; понад 2 млн. переглядів), у якому знялися відомі українські виконавці й виконавиці Ольга Полякова, Михайло Хома, Настя Каменських, Наталка Могилевська, Тіна Кароль, Фагот, Юлія Саніна, Злата Огнєвіч та інші.

Отже, наше невелике дослідження україномовних каналів на відеохостингах засвідчує, що новітні віртуальні форми виступають репрезентантами української національної ідентичності на глобальному рівні. Головними інструментами відеохостингів стають теги *#stopwarinukraine*, *#saveukraine*, *#standwithukraine*, *#slavaukraini*, *#russiaisaterroriststate*. Завдяки їм формується сучасна інтерпретації трагічності суворих воєнних реалій, створюються об'єднавчі символи й мітологєми, забезпечується потужна міжнародна підтримка України в її справедливому спротиву агресивній імперській Росії. Україномовні відеоролики та відеокліпи, виставлені на відеохостингах YouTube і TikTok, швидко

набувають популярності, мають мільйонні перегляди й спонукають людей по всьому світу виступати на підтримку нашої держави.

1. Кращий час для постингу в TikTok в 2023 році. URL: <https://web-promo.ua/ua/blog/luchshee-vremya-dlya-postinga-v-tiktok-v-2023-godu>.
2. Мусієнко О. Новітні аудіовізуальні інструменти репрезентації української ідентичності на відеохостингах в умовах російсько-української війни. *Культура України*. Київ, 2022. № 78. С. 30–37. URL: <http://ku-khsac.in.ua/article/view/270761>.

Люба МИРОНІВ,

учителька-методистка, учителька образотворчого мистецтва,
ліцей № 23 імені Романа Гурика Івано-Франківської міської ради

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ АРТТЕРАПІЇ, ХУДОЖНІХ ТЕХНІК НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Із погляду сучасної мистецької педагогіки естетичний розвиток особистості виступає стрижнем особистісно й компетентісно орієнтованого навчання, а становлення її естетичної культури – це довгий шлях духовного розвитку дитини. Він набуває особливої інтенсивності на уроках образотворчого мистецтва в освітніх закладах. Сучасні науковці виокремлюють чотири основні шляхи реалізації естетизації навчально-виховного процесу загалом: 1) розробка інтегрованих курсів; 2) доповнення змісту кожної навчальної дисципліни естетичним компонентом; 3) орієнтація на періодичне проведення тематичних блоків-занять з інтегруванням окремих мистецтвознавчих і загальноосвітніх дисциплін навколо спільних для них понять; 4) використання мистецтва як базової основи загальної освіти.

У нинішніх умовах Великої російсько-української війни проблема полягає в труднощах розвитку життєвої компетентності школяра/школярки, адже вони часто перебувають в умовах невизначеності та ризиковості існування. При цьому, на наш погляд, першочерговості набуває становлення життестійкості дитини в освітньому середовищі. Така особистісна якість доповнює вказані шляхи естетизації навчально-виховного процесу ще одним варіантом, а саме: психолого-педагогічним. Останній керується найперше психолого-педагогічною профілактичною метою й опирається на оздоровчі можливості прийомів арттерапії вкупі із застосуванням художніх технік. Створення такого методичного *симбіозу* на уроках образотворчого мистецтва ефективно слугує збагаченню емоційного світу дитини позитивними переживаннями, виробленню особливої ментальності, яка зорієнтована на естетичні й духовні цінності.

Зазначені труднощі формування естетичної культури нинішніх українських школярів/школярок передбачають звернення до можливостей соціального проектування, зокрема у форматі соціально-психологічного й психолого-педагогічного програмування. Це дозволяє реалізувати компетентнісний, культурологічний і, водночас, профілактичний підхід до плекання естетичної культури здобувачів і здобувачок освіти на уроках образотворчого мистецтва в нинішніх умовах глобальних, загрозливих викликів війни. Не випадково у досвіді нашої

роботи особлива увага надається розвитку стресостійкості учнів/учениць завдяки створенню різноманітних художньо-естетичних ситуацій на уроці. Вони вибудовуються з урахуванням взаємодії існуючих спектрів мистецьких цінностей, ролі етнопедагогічних вартостей у цій структурі, так і моральних значущостей, їхнього впливу на становлення особистісної зрілості вихованців і вихованок, стабілізації їх емоційних станів. У пригоді тут стають особистісно орієнтовані мистецькі технології. Вони передбачають, окрім організації навчання на принципах гуманізму, дитиноцентризму, засадах індивідуалізації партнерства, визнанні самоцінності дітей, глибокої поваги до них, ставлення до здобувачки/здобувача освіти як свідомих і відповідальних суб'єктів навчально-виховної взаємодії з учителями/вчительками, ровесниками й ровесницями та молодшими [1, с. 692], урахування та розвиток окремих механізмів естетичної активності учня/учениці з використанням цілої низки мистецьких технік.

Застосування в нашому досвіді системи таких мистецьких технік, як-от: пластографія, кляксографія, монотипія, акватипія тощо сприяє розвою окремих механізмів естетичної активності вихованців/вихованок. Збагачуючи їх естетичний досвід в аспекті естетичного сприймання та подальшої подібної творчої активності, такі особистісно орієнтовані мистецькі техніки водночас зорієнтовані на стабілізацію емоційних станів. Їх унормовування відбувається завдяки ґрунтуванню на залученні учня/учениці до роботи із різними матеріалами та відповідної до них мікромоторики.

1. Савченко О. Особистісно орієнтоване навчання. *Енциклопедія освіти* / Національна академія педагогічних наук України; [гол. ред. Василь Кремень]. 2-ге вид., доп. та перероб. Київ : Юрінком-Інтер, 2021. 1144 с.

Віктор МОСКАЛЕЦЬ,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та клінічної психології,
факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ МИСТЕЦТВА

**«Мистецтво в чуттєвому показує нам духовне світу»
(Георг Вільгельм Фрідріх Гегель)**

Велети німецької класичної філософії: І. Кант, Г. Е. Лессінг, Г. В. Ф. Гегель, – а відтак Ф. Шіллер вбачали основу мотиваційної динаміки творення та сприймання творів мистецтва (художньо-естетичної діяльності) у заповітному прагненні людини – свободи духу, звільнення, бодай тимчасово-віртуального, від сковуючих його природних і суспільних “кайданів”. Тобто, основним психологічним змістом високого мистецтва є вільнолюбний людський дух, здатний протистояти її потягам, зумовленим біологічною природою людини, і суспільним табу й імперативам, котрі гноблять його (дух) [3, с. 110]. Художньо-естетична діяльність може належати тільки самому своєму перебігу тут і тепер, а може пере-

слідувати й інші цілі: заробіток і/чи самоствердження (творення); навчально-розвивальні (сприймання) тощо. Але, незалежно від цих особливостей мотиваційної динаміки художньо-естетичної діяльності, якщо її суб'єкти доброхітно, зацікавлено, захоплено поринають у вигадані події, уявні («удавані») ситуації, емпатійно ідентифікуються (співчутливо співпереживають, уболівають) із суб'єктами цих подій і ситуацій – із прагненням свободи духу героїв художніх творів, з їхньою боротьбою за неї зі своїми «рабськими» інстинктами і соціальними залежностями, з їхнім самопізнанням, самоствердженням, самоактуалізацією та посередництвом такої своєрідної інтеракції (як соціально-психологічного механізму) то вони й пізнають себе, світ своєї спрямованості, і розвивають свою духовність. Тобто, якщо у своїх емпатійних відгуках на художні образи суб'єкт утішається («куражиться») своїм живим духом, своєю людяністю, то ці втішні для нього відрухи його душі розвивають емоційні основи шляхетних ставлень, налаштувань, цілком відповідних гуманістичним духовним цінностям, ідеалам людяності.

Означені мотиваційні засади художньо-естетичної діяльності споріднені з мотивацією справжньої гри та сповненого любов'ю, приязню спілкування. Отже, і продуктивний тип соціального характеру суб'єкта розвивається в їхньому процесі подібним чином (див.: 1, с. 81–83; 2, с. 124–126). Цей тип характеру, згідно з Е. Фроммом, відповідає людяному суспільству, заснованому на гуманістичних духовних цінностях. Тобто, особистості з продуктивним типом соціального характеру притаманні: зорієнтованість на гуманістичні духовно-моральні цінності й ідеали, доброзичливість, добропорядність, добродійність, відповідальність, чесність, справедливість, працьовитість, прагнення бути корисною тощо, біофілія – любов до життя в усіх його здорових і прекрасних проявах (див.: 1, с. 81–83; 2, с. 124–126). Відтак, цей розвивальний потенціал мистецтва має належним чином використовуватись і вдосконалюватись в усіх навчально-розвивальних закладах, насамперед і головно – у загальноосвітній школі.

Необхідна умова й безальтернативний спосіб повноцінного розвитку дитини, незалежно від рівня її ІО, – пізнавальна діяльність, яка вимагає серйозного ставлення та значних розумових і вольових зусиль. Згідно з гуманістичною розвивально-психологічною парадигмою, найбільш продуктивною спонукою до навчання, а відтак до таких зусиль, є цікавість процесу учіння. Зацікавити здобувачів і здобувачок освіти можна й необхідно, насамперед, змістом предметів художньо-естетичного циклу: по-перше, повноцінна художньо-естетична діяльність – цікава й захоплююча (треба лиш забезпечувати її повноцінність); по-друге, головне завдання цих предметів – якраз виховання й розвиток спрямованості особистості – основної функціональної структури характеру. Більш докладно – див.: [2, с. 126–127].

1. Москалець В. Психологія гри та ігрового змісту інших видів діяльності. *Психологія і суспільство*. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. Київ, 2020. № 2 (80). С. 71–89.
2. Москалець В. Функціонування й розвиток свідомої здатності у спілкуванні, грі, художній діяльності. *Психологія і суспільство*. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. Київ, 2021. № 1 (83). С. 117–132.
3. Шіллер Ф. Естетика. Київ : Мистецтво, 1974. 360 с.

Наталія НАЗАРУК,
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри педагогіки та психології,
Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна в Україні внесла значні корективи в роботу всієї системи освіти. У реаліях сьогодення особливо актуальним стало усвідомлення необхідності гарантування базової потреби безпеки (за Абрахамом Маслоу). Новий виклик, що нині постав перед освітою, у тому, як міркуємо, аби створити для дитини фізичний і психологічний стан безпеки. У багатьох навчальних закладах обладнано укриття, які дають можливість не тільки перечекати повітряну тривогу, а й навчатися, спілкуватися, випити води чи гарячого чаю. Фізична безпека є дуже важлива, це першочергове завдання, а на другому місці, за значущістю, стоїть гарантування психологічної безпеки всіх учасників/учасниць освітнього процесу. Нині треба навчатися регулювати в себе почуття тривоги, підтримувати один одного в стресових ситуаціях. «Єдине, чого ми маємо боятися, писав Франклін Рузвельт, – це сам страх» [3].

Війна внесла в наше життя невизначеність і небезпеку, а наша психіка важко це переносить. Страх невизначеності змушує наш мозок працювати в стресовому режимі. Боязнь негативно впливає не тільки на психічне здоров'я людини, а й на організм у цілому. Психіка не може постійно відчувати сильну напругу, а тому витісняє емоції та почуття, які немає часу й місця переживати [4].

Існує популярна теорія американської психологині Елізабет Кюблер-Росс про стадії прийняття втрат і життєвих змін: заперечення, гнів, компроміс, депресія, прийняття тощо [1]. Стадії можуть чергуватися по-різному чи проживатися вибірково. Але важливо одне – пройти складний процес прийняття того, що трапилось і адаптуватися до нового життя. У безпечних умовах дитині початкової школи, як свідчить досвід, потрібно на це рік, учням/ученицям основної школи – пів року, дорослим – декілька місяців. Тому завдання повнолітніх – допомогти молодшим сформуванню нової картини життя, навчитися долати стрес, створити простір тілесної та психологічної безпеки [4].

Пропонуємо рекомендації стосовно підтримки вчителів/вчительок та учнів/учениць у воєнну пору. Основа наших порад узята з пам'ятки С. Ройз, написаної нею для педагогів/педагогинь, які працюють із дітьми під час війни:

1. Учителі/вчительки повинні передовсім потурбуватися про себе й не починати роботу без духовного ресурсу. Якщо бракує сили зробити це самостійно, то є багато можливостей попрацювати з психологами або відвідати вебінари чи онлайн-семінари стосовно збереження резиліентності (стійкості) в умовах війни.
2. Створити безпечний простір, у якому дитина відчула би близькість – *Я з тобою*. Мається на увазі простір із чітко структурованими правилами та межами контакту. Подбати про те, щоб дитина почувала комфортно себе

під час навчання. Звичайно, тут багато чого залежить від батьків, але вчитель/учителька, наприклад, можуть чітко проговорити з учнями початкової школи, що вони повинні робити в разі повітряної тривоги, коли проходить онлайн-заняття.

3. Якщо вчитель/учителька не мають досвіду роботи з емоційним реагуванням на почуття та емоції, то починати цю роботу можна лише у співпраці з психологом/психологинею.
4. Не бажано використовувати під час занять метафори, образи літаків, вибухів. Це може травмувати дітей, які були під обстрілами. У роботі спираємося на метафори й образи землі, веселки, води, гори тощо.
5. Якщо в роботі плануєте створювати щось із частин, то треба пам'ятати, що коли деталі будуть руйнуватися, це може нагадувати дітям про розвалений будинок. Але вони можуть самі обрати таку гру, тоді це буде для них терапевтичним. Треба бути уважними до звуків, що використовуєте під час занять.
6. Не пропонувати дітям жодних образів воєнної техніки. Виняток, коли вони самі хочуть це намалювати чи зліпити. Натомість працювати над образами сили та стійкості, просити дитину зобразити, що є її силою, як це розуміти.
7. Під час занять ми повинні дати учням/ученицям стабільність у теперішній реальності, спробувати відволікати цікавими фактами, захоплюючими розповідями, їх обговоренням тощо.
8. Дуже уважно добирати слова для дитини, яка пережила втрату. Неприпустимі слова *час лікує, у всьому є хороший бік*. Їй важливо почути, приміром, що пережите – жахлива трагедія, але добре, що тобі вдалося через це пройти; я захоплююся твоїми мужністю та силою; попри таке горе, ти справляєшся як справжній герой/героїня. Я дуже хочу тебе обійняти й захистити.
9. Якщо дитина починає говорити, то що б вона не казала, ми її слухаємо й не перебиваємо. Застосовуємо рефлексивне слухання, тобто киваємо, підтримуємо, проте не даємо порад, поки нас не попросили.
10. Можна використовувати на занятті елементи творчості та психологічні хвилини. На початку уроку намагайтеся зацікавити дітей, аби в них з'явилися позитивні емоції (жарт, весела історія та ін). Під час основної частини заняття приділіть увагу візуалізації та ігровим вправам, підібраним відповідно віку. Це зніме напругу під час засвоєння нового матеріалу. Наприкінці уроку не забудьте особисто подякувати учням/ученицям. Це дасть їм відчуття причетності до спільної справи й зменшить чуття самотності й туги за офлайн навчанням.
11. Допомагайте дітям висловлювати свої почуття. Не залишайте своїх вихованців і вихованок наодинці з їхніми негативними емоціями. Заохочуйте до опису своїх настроїв, не ігноруйте при цьому окреслення тінювих. Діти часто віддзеркалюють емоції батьків, учителів/учительок, однолітків. Якщо бачимо, що учень/учениця нервують, одразу перевіряємо свою знервованість. Коли причина в дорослому/дорослій і вони відчують, що емоції їх переповнюють, треба, приміром, глибоко вдихнути та повільно видихнути й “заземлитися”. Робимо кілька вдихів носом, надуваючи живіт на рахунок

один–два, і кілька видихів, здуваючи живіт, на рахунок один–два–три–чотири–п'ять. Коли заспокоїлися, спокійно розмовляємо з дитиною тими словами, до яких вона звикла у звичайному житті.

12. Дорослому/дорослій треба бути, передовсім, систематичними й організованими. Чіткий графік проведення занять дасть дітям відчуття стабільності й передбачуваності.
13. Намагайтеся демонструвати щирість і не уникайте незручних питань. Поговоріть із дітьми про те, що відбувається. Дозвольте їм висловлювати свої почуття, навіть якщо вони негативні. Задавайте відкриті запитання, які мотивують до розгорнутої відповіді.
14. При підготовці до уроків, учитель/учителька не повинні кардинально змінювати методику, якою користувалися до цього. Нові технології проведення занять можуть бути додатковим стресом для психіки дітей.
15. Якщо бачимо, що хтось із дітей займається самозвинуваченнями, пробуємо скоригувати такі уявлення. Нагадуємо, що причина, за якою все відбувається, може бути не в дитині. Пояснюємо, що агресія не є найкращий інструмент для вирішення проблем. Коли не вдається переконати свого співрозмовника/співрозмовницю, пробуємо направити їх агресію в корисне русло [2; 4].

1. Елізабет Кюблер-Росс. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D1%82_%D0%9A%D1%8E%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D1%80-%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81.
2. Коротка пам'ятка для вчителів, які працюють із дітьми під час війни. 9 правил. URL: <https://nus.org.ua/articles/korotka-pam-yatka-dlya-vchyteliv-yaki-pratsyuyut-iz-ditmy-pid-chas-vijny-9-pravyl>.
3. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнних дій. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2022/10/03/Marafon.den.13-03.10.2022.pdf>
4. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. URL: <https://vorozhba.lbd-osv.gov.ua/news/16-03-04-31-08-2022>.

Ірина ОПАНАСЮК,

кандидатка психологічних наук, асистентка кафедри психології розвитку,
факультет психології,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ АРТТЕРАПІЇ СТОСОВНО РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ В СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Сучасні соціальні процеси протікають досить швидко, торкаються глибинних інтересів кожної людини й вимагають постійного зростання, удосконалення її пізнавальної (когнітивної), емоційної сфер, як основи для успішної організації власного життя. Кожна особистість живе у своєму емоційному просторі, у якому розбудовує всі взаємозв'язки з навколишнім світом. Культура емоційного вираження, як прояв відкритості особистості зі своїм емоційним переживанням, пов'язується з можливостями гармонізації емоційної сфери, емоцій та інте-

лекту. Це зумовлює потребу в застосовуванні розвивального потенціалу арттерапії стосовно розвою емоційного інтелекту особистості, зокрема, у старшому шкільному віці.

Метод арттерапії містить у собі потенціал актуалізації стратегії творчої діяльності [7] і ґрунтується на експресивних мистецтвах. Вони забезпечують підтримку особистості з метою стимулювання її до свого розвитку [2; 8; 9; 10; 11; 12; 14].

Вибір арттерапії, як методу розвитку емоційного інтелекту старшокласників і старшокласниць, зумовлюється основними характеристиками її розвивального потенціалу, а саме: 1) особливостями впливів його художньо-символічних засобів на свідомість і несвідоме в психіці особистості [4]; 2) самопізнанням суб'єкта посередництвом художньо-образної творчості [3]; 3) вільним експериментуванням зі своїми почуттями та їхньою художньо-образною експресією [13]. Це означає, що арттерапевтичне самовираження посередництвом художньо-символічних образів за суттю є аксіологічним самопізнання від пре-інтенціонального стану до цілковитої інтенціональності [1; 5; 6]. Інакше кажучи, від невиразних почувань до виразно рефлексованої цілеспрямованості на автентично-суб'єктне екзистенційне (духовно-ціннісне) самовизначення. Істотною складовою цього розвивального процесу може й має бути рефлексоване осмислення суб'єктом емоційного змісту своїх проблемних дихотомій *хочу–маю, прагну–можу*, інтенція якого конструктивна, скерована в бік сприяння бажаному, саморегуляція цього змісту.

Зупинимося на застосуванні арттерапевтичних психотехнік у розвитку емоційного інтелекту підростаючого покоління.

Вправа *Комплімент* спрямовується на розвиток умінь учасників/учасниць виражати свої почуття іншим у коректній формі. Відтак таке вправління вчить аналізувати ті сильні сторони співбесідника/співрозмовниці (особистісні риси, зовнішність тощо), які викликають бажання дати позитивний зворотний зв'язок у формі компліменту. Ресурсність вправи полягала в умінні старшокласника чи старшокласниці бути спостережливим, об'єктивним у своїх судженнях про іншого/іншу, умінні бачити у них не тільки негативні, а й позитивні риси характеру. Звідси в учасників і учасниць розширюється поле сприйняття іншого/іншої, змінюється емоційна модальність – їхні самооцінки. У цьому учасники й учасниці вбачали також те, що, даючи позитивний емоційний відгук співбесіднику чи співрозмовниці, вони вчилися краще розуміти їх, налаштовувалися в бік позитивного емоційного поля взаємодії.

Вправа *Вислухай і поверни* спрямована на розвиток навичок активного слухання й безоціночного сприйняття іншого чи іншої, даючи їм зворотний зв'язок. Учні/учениці, працюючи в парах (діадах), опановували, з одного боку, умінням ефективно передавати відомості, з другого – нерефлексивного (безоціночного) слухання. Учасники й учасниці зазначали: вправа показала їм, що вони більше чують себе, аніж іншого/іншу. Вони вчилися розуміти, чому інформація часто спотворюється й не несе в собі результату, якого очікує її автор-комунікатор. Учні/учениці вбачали корисність вправи для розвитку вмінь слухати свого співрозмовника/співрозмовницю та розуміти їх емоційні прояви.

Вправа *Групова казка* спрямована на усвідомлення й конструктивний вплив на чужі емоції. Ресурсність вправи учасники/учасниці відзначали у розвитку сенситивності до емоційних проявів інших і вміння розуміти їх емоційні стани. Старшокласники/старшокласниці акцентували увагу на тому, наскільки вагомо дотримуватись і слідкувати за потребами інших у комунікативному полі та як важливо вміти розбудовувати спільний груповий формат взаємодії.

Вправа *Співчуття* зорієнтована на розвиток у ліцеїстів/ліцеїсток емпатійного слухання. Коли вони розігрували ту чи іншу ситуацію, то легко могли придумати історію й відтворити в ній свою емоцію. Складність полягала в підборі слів, у яких була б емоційна підтримка. Присутнім легше було сказати повчальні слова, наприклад: «ти не добре сказав; так не можна» чи «вже сказав, то сказав, але наступного разу краще думай», аніж слова-розуміння, наприклад: «іноді так буває»; «усі помиляються»; «це неприємно» тощо.

Ті ліцеїсти/ліцеїстки, які намагалися підтримати інших, швидше були звернені на себе, на власний досвід, що викликаний частими травматичними й стресовими подіями життя, а не до негараздів того, хто розповідав. Тому присутнім важко було “відділити” свої переживання від емоційних станів інших. Учасники й учасниці вчилися проявляти співчуття перш за все на когнітивному рівні (когнітивна емпатія). Вони прагнули розуміння й підтримки, а не прояву жалісливості з боку інших.

Наш аналіз дає змогу стверджувати, що основними складовими розвивального потенціалу методу арттерапії стосовно розвитку емоційного інтелекту підростаючого покоління є: 1) специфіка впливу образно-символічних засобів на свідомому й несвідомому рівнях психіки особистості; 2) рефлексивне аксіологічне самопізнання суб’єкта/суб’єктині посередництвом художньо-образної творчості; 3) вільне, розкуте їх експериментування зі своїми емоційними переживаннями та своєю художньо-образною експресією.

1. Бетенски М. Что ты видишь? Новые методы арт-терапии / [пер. с англ. М. Злотник]. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 256 с. (Серия «Ступени психотерапии»).
2. Выготский Л. Психология искусства. Москва : Педагогика, 1987. 344 с.
3. Віцукаєва К. Умови підготовки майбутнього соціального педагога як суб’єкта професійної діяльності. *Наукові записки*. Серія «Психолого-педагогічні науки» (НДУ ім. М. Гоголя) / [ред. Є. Коваленко]. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. № 6. Ч. 1. С. 75–78.
4. Киселева М. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 336 с.
5. Міщиха Л. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 400 с.
6. Медведева Е., Левченко И., Комиссарова Л., Добровольская Т. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 248 с.
7. Опанасюк І. Вплив засобів арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту старшокласників. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 2 до Вип. 35, Т. I (13) : Тематич. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2015. 444 с.
8. Опанасюк І. Програма розвитку EQ старшокласників арт-терапевтичними та допоміжними засобами. *Психологія: реальність і перспективи* : зб. наук. пр. Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. / [упоряд. Р. Павелків, Н. Корчакова]. Рівне, 2021. Вип.16. С. 146–155.

9. Опанасюк І. Вплив художньо-символічних образів на розвиток емоційного інтелекту в старшому шкільному віці (теорія і практика). *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. Костюка. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. 2019. Т. 9. Вип. 12. С. 489–498.
10. Опанасюк І. Арт-терапія як метод розвитку емоційного інтелекту в старшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. Костюка. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Київ; Ніжин : ПП Лисенко 2020. Том 9, вип. 13. С. 582–591.
11. Опанасюк І. Використання арт-терапевтичних технологій в розвитку емоційного інтелекту старшокласників. *Психологія: реальність і перспективи* : зб. наук. пр. Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. / [упор. Р. Павелків, Н. Корчакова]. Рівне, 2022. Вип. 19. С. 85–91.
12. Опанасюк І. Тренінг розвитку емоційного інтелекту засобами арт-терапії. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. Костюка НАПН України, 2020. Т. 7: Екологічна психологія. Вип. 49. С. 138–149.
13. Рудестам К. Групповая психотерапия. Санкт-Петербург; Минск, 1998. 456 с.
14. Яценко Т. Использование визуализированной самопрезентации субъекта в глубинном познании психики. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова* : зб. наук. пр. Сер. 12: Психологічні науки. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2013. № 40 (64). С. 40–53.

Оксана ПАРКУЛАБ,
кандидатка психологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри психології розвитку, факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

МИСТЕЦЬКІ ВИТОКИ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У нас є обґрунтовані підстави вважати, що нинішня широкомасштабна збройна агресія Росії проти України, а також катастрофічні події новітньої історії, дещо похитнули нестійкість, слабкість, кінцевість будь-якого існування, і цей вплив на саму людину іноді був фатальним. Звідси в мислителів виникли спроби розглянути індивіда в умовах найтяжчих життєвих випробувань, але такі наміри, мабуть, не мали б успіху, якщо їх намагатися здійснювати ізольовано, поза зв'язком із мистецтвом.

Такі видатні письменники, приміром, як І. Багряний, Ф. Кафка, А. Камю, С. Кінг, Т. Манн, В. Підмогильний, Ж.-П.Сартр, Ю. Яновський та інші зуміли у своїй творчості поєднати загальні риси екзистенціалізму з літературою. Їм близька філософія екзистенціалізму як філософія межового буття. Згідно з нею людина, що знаходиться в критичній ситуації, здатна до усвідомленого вибору й відповідальності за нього. Екзистенціалізм окреслює такий вимір людського буття, в якому відбувається свідомий вихід індивіда за межі буденності в екзистенційний простір, що є наслідком бажання реалізуватися за межами буденної присутності у світі. Усе це, зі свого боку, є ознакою залучення людини в процеси творення та сприйняття культури [1].

Основною рисою мистецтва й діяльності генія, за Фрідріхом Вільгельмом Шеллінгом, є збіг свідомої та несвідомої діяльності: «Несвідоме безкінечне, і художник, окрім того, що входило до його задуму, інстинктивно вкладає у свій твір якусь безкінечність. У результаті справжній твір мистецтва містить неви-

черпність тлумачень, ніби автору була властива безкінечна кількість задумів» [2, с. 92]. Звідси загальна значущість і доступність мистецтва у вигляді сприйнятливості, яка «виявляється у будь-якій свідомості». Для екзистенціалістів цього недостатньо, бо вони вбачали кінцеву мету мистецтва в тому, щоб, вбираючи в себе увесь світ, показати його таким, яким він є. Як тонко зауважив П. Шеллі, творчість митця – це вікно, відчинене у всесвіт, тому всі зміни, що відбуваються в житті людей, знаходять тут своє відображення (*душа стає тим, що вона споглядає*). Ця думка цілком узгоджується з поглядами М. Мерло-Понті, що такі два види мистецтва як художня література й живопис, найбільше відповідають філософському феноменологічному освоєнню світу. Мабуть, саме з цієї причини літературно-мистецькі витoki екзистенціалізму зазвичай вважають найбільш численними й стародавніми.

Деякі дослідники (С. Братченко, Р. Вайзман, Е. Ван-Дерзен, Р. Мей, Р. Нейдер, В. Роменець, Е. Спінеллі та інші), заглиблюючись у творчість відомих митців, убачають прояви екзистенціалізму й у мистецтві. Е. Ван-Дерзен – відома представниця англійського екзистенційного аналізу – із цього приводу зазначала, що основна цінність екзистенційної філософії полягає в тому, що вона дивиться на людину «широко», ураховуючи різні аспекти її життя. Подібні кроки робило й мистецтво, яке спостерігаючи за навколишнім життям, зображувало все так, як про це говорили філософи-екзистенціалісти. За влучним висловом Р. Мея: «Художники відбивають духовну сутність своєї епохи» [3, с. 18]. Як свідчить творча спадщина В. Ван-Гога, Е. Дега, П. Пікассо, К. Моне, Е. Мане, їх більше цікавили проблеми людського існування в замкнутому, обмеженому просторі повсякденного буття, ніж написання пейзажів і натюрмортів. Екзистенційна естетика також присутня в представників абстракціонізму (О. Богомазов, О. Екстер, В. Кандинський та інші), супрематизму (К. Малевич, К. Редько, Н. Генке-Меллер та інші), неопримітивізму (В. Єрмилов, Б. Косарев, В. Цапко й інші) та новітніх мистецьких течій, напрямів, практик.

Таким чином, екзистенційні мотиви – особливо такі, як прагнення до свободи, усвідомлення свого місця у світі, пошук сенсу життя, прийняття неминучості смерті й інші – можна знайти в літературно-мистецьких витворах різних часів і народів, у тому числі й українського. Прикметно, що кожен представник екзистенційного напрямку вибирає свої теми й орієнтири, проставляє власні акценти. Водночас, якщо узагальнити погляди різних представників екзистенціалізму, то можна виділили деякі спільні риси, які їх об'єднують. По-перше, вони не робили спроб розкрити природу моралі, релігії, мистецтва; по-друге, вся їх увага була сфокусована довкола наступних проблем: людина як унікальна істота, гуманізм, філософія буття, свобода та відповідальність, ставлення до смерті як найпотаємнішої суті людського існування, пошуки сенсу життя.

1. Паркулаб О. Екзистенційна психологія як філософський праксис. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 104–110.
2. Schelling F. W. J. *Philosophical investigations into the essence of human freedom*. State University of New York Press, 2006. 131 p.
3. Rollo May *The courage to create*. New York : W.W. Norton, 1994. 143 p.

Вікторія ПІТУЛЕЙ,
кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри психіатрії, наркології та медичної психології,
Івано-Франківський національний медичний університет

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ АРТТЕРАПІЇ ПРИ ЛІКУВАННІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

Арттерапія – одна з галузей терапії мистецтвом. Л. Міллер дає визначення поняттю *арттерапія* як наряду психотерапії, психокорекції та реабілітації, заснованому на занятті клієнтів (пацієнтів) образотворчим мистецтвом. О. Вознесенська визначає арттерапію через поняття *зцілення*. У відповідності до поглядів авторки, арттерапія – це засіб зцілення за допомогою творчого самовираження. Виділяють такі переваги методу арттерапії під час роботи з травмою:

1. Забезпечення клієнта/клієнтки додатковими ресурсами для подолання наслідків пережитої кризи.
2. Надання можливості дослідити власні несвідомі стани, бажання, мотиви, жадані соціальні ролі та форми поведінки.
3. Арттерапія є засобом невербального спілкування.
4. Малюнок (або інший продукт творчості) в арттерапевтичному процесі дозволяє поглянути на ситуацію під іншим кутом зору, знайти шлях до її вирішення [2, с. 23].

Варто відмітити, що особливого позитивного значення арттерапія набуває при роботі з дітьми. Арттерапія може застосовуватися як в індивідуальній, так і груповій формі. Найпоширенішими видами арттерапії є: 1. Терапія малюнком. 2. Медитативне малювання. 3. Візуальна терапія (терапія образами). 4. Мультимедійна (інтеграційна) терапія та ін. Арттерапія задіює візуальні, тактильні, спонтанні тригери, і це допомагає знизити біль як експозиційна терапія, надати емоціям слова, аби отримати можливість далі працювати через когнітивно-поведінкові практики. Також результат арттерапії видно й може зберігатися. Зазвичай вона проходить у три етапи: спочатку фокус на стабілізації симптомів і полегшення їх, потім обробка травми, після цього – осмислення та інтеграція.

Особливе місце серед форм арттерапії, що застосовуються при роботі з травматичною кризою та її ускладненнями, зокрема із ПТСР, є маскотерапія. М. Вокер пояснює ефективність арттерапії тим, що процес заняття мистецтвом активізує роботу ділянки головного мозку, у якій “закодована” травма. При вербальному описанні роботи узгоджується діяльність лівої та правої півкулі головного мозку. При цьому М. Вокер наголошує, що хоча такий ефект дає будь-яка форма арттерапії, найефективнішим при роботі із ПТСР є процес створення масок, оскільки саме такий вид творчості дозволяє не тільки наділити свій страх іменем, а і «заглянути йому в обличчя» [3, с. 28].

Арттерапія – це вельми великий спектр активностей, включаючи співи, танці, ліплення, малювання, віршування, гру на музичних інструментах і багато іншого. Можна використовувати спеціальні техніки, наприклад, *zentangle* чи розфарбовування шаблонів маски, яке використовувалося в дослідженнях

ПТСР в учасників бойових дій. Використання уяви, креативності, фантазії допомагає безпечно висловити те, що складно вимовити словами, торкнутися безпечно того, дотик чого викликає жах, створити історію з фрагментованих уламків пам'яті. Важливо розглянути особливості поведінки людини при ПТСР.

По-перше, жертвам ПТСР складно відновитися після негативних емоцій, викликаних травмою. Вони – пасивні за визначенням і рідко відчують задоволення від життя, натомість їхніми постійними супутниками є песимізм, сум, пасивні суїцидальні нахили та прихована злість, безпомічність і розчарування. У ставленні до життя вони виробляють фаталістичний підхід – бачать життя в темних тонах, які неможливо змінити.

По-друге, для жертв ПТСР характерні розлади в особистих стосунках. Їм важко побудувати довірливі стосунки з іншими, до яких вони ставляться із недовірою, натомість такі люди прагнуть до самоізоляції.

По-третє, побудові нормальних людських стосунків заважає самоусвідомлення власної уцербності. Внаслідок перенесеного травматичного досвіду, відмінності від інших “нормальних” людей. Вони часто звинувачують себе в тому, що сталося, а до насильників – справжніх винуватців, виробляють особливе почуття лояльності та страху перед їхньою всесильністю, що контрастує з власною неповноцінністю. Звідси виникають почуття сорому й провини. Такі люди схильні до віктимізації інших і слабших.

Арттерапія як засіб невербального спілкування є особливо цінною для клієнтів/клієнток із психічною травмою, яким важко описати словами свої переживання, тому що вона закарбовується на рівнях тілесних і емоційних переживань та образу, уявлення [1, с. 60]. І це є надзвичайно актуальним у роботі із жертвами тортур, постраждалими від бойових дій. Залучення арттерапевта/терапевтині в процес роботи з людиною, постраждалою від травматичних подій, є необхідною умовою подолання посттравматичних переживань, сприяє створенню безпечного простору для їхнього вираження. Зцілення можливе лише за умови відчуття в клієнта/клієнтки прийняття та розуміння в будь-яких почуттях і з будь-якими реакціям – навіть гніву, страху, горювання тощо. І саме досвід такого прийняття та розуміння має цілющі властивості.

1. Власенко С. Психологічна допомога особам, які знаходяться в стані травматичної кризи. *Юридична психологія*. Київ, 2018. № 2. С. 59–71.
2. Voznesenska, O. (2015). Art-terapiia yak zasib psykhosotsialnohgo vidnovlennia osobystosti [Art therapy as a tool for psychosocial recovery of a person]. *Aktualni problemy sotsiologhii, psykhologhii, pedahoghiky* – Current problems of sociology, psychology, pedagogy, 3 (29) [in Ukrainian].
3. Чабан О., Хаустова О. Психічне здоров'я в період пандемії COVID 19 (особливості психологічної кризи, тривоги, страху та тривожних розладів): реалії та перспективи. *HeypoNews*. 2020. Вип. 3. С. 26–36.

Богдан РОХМАН,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства,
факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ДІЙСНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ

У першій чверті ХХІ століття ми є свідками формування нового типу вільного суспільства. Д. Белл визначив його як *постіндустріальне суспільство*, тобто, таке, що йде за індустріальним. Е. Тоффлер назвав це суспільство *інформаційним*, оскільки основна його цінність – інформація та знання. Економіка стала зорієнтованою на високі технології: мікро- і наноелектроніку, розробку й продаж інтелектуальних продуктів, готових рішень для життя, систем для зберігання та поширення відомостей. Заміна базових цінностей повністю реформувала суспільний устрій і життя його членів/членкинь. У зв'язку із цим у суспільстві сформувалися нові цінності в розумінні свободи.

У постіндустріальному суспільстві відбувається віртуалізація економіки. Зовнішній вигляд речі в рекламі стає важливішим за її матеріальне втілення у товарі. Його ціна також визначається виглядом, а не реальною вартістю речі. За словами сучасних соціологів, споживач платить не за матеріальний товар, а за вирішення своєї проблеми, статус або імідж. «Фізичний об'єкт реклами перестає бути самим собою та перетворюється на зміст рекламованого образу. Тому власне економічний процес, тобто виробництво, (конструкторське бюро й конвеєр) переміщається в офіс маркетолога та консультанта, у рекламне агентство й студію. Виробляється не річ (шампунь, костюм, автівка), а образ (привабливості, упевненості, стильності, унікальності, респектабельності)» [6]. Це, за словами дослідників, призводить до зміни структури зайнятості й престижності професій. Сільське господарство й промисловість (виробництво продукту) стають дотаційними галузями економіки, знижується частка населення, яке зайняте в цих сферах, підвищується відсоток населення, яке працює у сфері послуг. Найбільш престижними стають невиробничі сфери економіки, які раніше вважалися другорядними та, навіть, необов'язковими.

Масове виробництво та швидкий розвиток технологій призводить до частішої зміни в асортименті товарів і необхідності їхнього швидкого збуту, чому сприяють реклама й створення образу. Реклама нині, як зазначає Ж. Бодрийяр «переслідує мету не додати, а позбавити товари споживчої цінності, позбавити їх цінності часу, підпорядковувавши цінності моди й прискореного оновлення» [3]. Речі в сучасному суспільстві оголошуються *застарілими, немодними* значно раніше, ніж фізично «виходять із ладу». Вони, хоча й продовжують показувати статус власника, перестають бути об'єктом інвестицій. Із цієї причини в інформаційному суспільстві втрачають актуальність такі цінності, як міцність, довговічність, надійність, поступаючись місцем актуальності, сучасності, новизні, доступності, зручності. Увага до подібних характеристик товару найха-

рактерніше для молоді, тому молодість і відкритість новому – ще одна важлива цінність інформаційного суспільства.

Зміни в економіці призвели до трансформації вимог стосовно підготовки кадрів. Зауважено, як на початку 80-х років XX століття серед науковців «закріпилася думка, що саме знання та інновації в процесі їх застосування на практиці виступають джерелом прибутку» [5, с. 176]. Інформаційна теорія вартості Д. Белла свідчить: «Коли знання у своїй систематичній формі залучається до практичної переробки ресурсів у вигляді винаходу або вдосконалення, можна сказати, що саме знання, а не праця виступає джерелом власності» [2]. Ще один чинник, що впливає на освіту в постіндустріальному суспільстві – велика кількість і швидке оновлення інформації. Тому освіта припускає не лише освоєння знань і навичок, а й здатність швидко поповнювати свої знання відповідно до вимог працедавців і суспільства. Крім того, постійно з'являються нові сфери професійної діяльності, зміна професії в інформаційному суспільстві – досить поширене явище. Тому освіта перетворюється на безперервний процес. Цьому сприяє загальнодоступність інформації, що призводить до втрати навчальними й науковими закладами монополії на знання та його інтерпретацію. У зв'язку із цим З. Бауман слушно твердив «про кризу університетської освіти: знання втрачають актуальність, перш ніж людина встигає їх отримати; тому сучасним потребам більш відповідають короткострокові практичні курси за місцем майбутньої роботи» [1, с. 165].

Мобільність економіки, постійне оновлення всіх сфер життя призводить до явища, яке З. Бауман назвав *реванишем кочівників*. Для інформаційного суспільства, за словами науковця, характерний «прихід нової, «короткострокової» ментальності на зміну «довгострокової». Шлюби, що укладаються «до тих пір, поки не розлучить нас смерть», нині стали рідкістю: партнери вже не припускають довго складати один одному компанію. Гаслом дня стала «гнучкість», що стосовно ринку праці означає кінець трудової діяльності у відомому й звичному для нас вигляді, перехід до праці за короткостроковими, миттєвими контрактами чи взагалі без таких, до роботи без всяких обумовлених гарантій, але лише до «чергового повідомлення» [1, с. 28]. Далеко не завжди зміна діяльності й місця проживання відбувається із власної волі людини. Глобалізація економіки разом із розвитком транспорту й інтернету дає працедавцеві можливість перемістити бізнес у регіон із вигіднішими умовами, тому власник виробництва теж не прагне зв'язувати себе зобов'язаннями й зацікавлювати працівників довгостроковою співпрацею з ним.

У постіндустріальному суспільстві істотно змінилися стосунки між людьми. Причиною цього є відмова від масового виробництва, а вслід за ним від синхронізації та стандартизації життя, упровадження нових технологій, що дозволяють перенести частину економічної діяльності вдома. Основною сферою діяльності стає розумова праця, яка припускає не стандартний набір операцій, а індивідуальну творчу вільну активність. Інформаційному суспільству притаманне підвищення міграції, соціальна мобільність, розвій етнокультурних контактів різних рівнів. Одночасно із цим процесом у суспільстві протікає прямо протилежний йому процес регіоналізації – збереження народами власної іден-

тичності. У таких умовах можна стверджувати, що однією з основних цінностей інформаційного суспільства є толерантність.

Таким чином, для інформаційного суспільства характерною є суперечність: покращення якості продукції та зростання уваги до параметрів, не пов'язаних з якістю; безперервне виробництво інформації та швидке її знецінення; глобалізація економіки й культури разом із децентралізацією та індивідуалізацією людського життя. Для духовних цінностей також характерна дуальність: знання цінуються, але швидко втрачають актуальність; професіоналізм не дає гарантії доходу й статусу, якщо не підкріплений умінням орієнтуватися у світі, що швидко змінюється; обов'язок і зобов'язання співіснують із відсутністю тривалої прив'язки до місця та оточення; глобалізація культури відбувається разом із децентралізацією суспільного життя. Зміна життєвих цінностей має як позитивні, так і негативні наслідки, тому важко передбачити можливі варіанти подальшого розвитку життя та цінностей людей.

1. Бауман З. Індивідуалізоване суспільство. Київ : Логос, 2002. 390 с.
2. Белл Д. Соціальні рамки інформаційного суспільства. Нова технократична хвиля на заході [ред. П. Гуревича]. Київ : Прогрес, 1986. URL: <http://nethistory.ru/biblio/1043172230.html> (дата звернення 19.01.2017).
3. Бодрийяр Ж. Суспільство споживання. Його міфи і структура. URL: <http://lib.ua.ec/b/153916/read> (дата звернення 14.01.2023).
4. Биков Д. Як змінилися чоловіки. URL: <http://www.cosmo.ua/sex-love/mens mind/kak-izmenilis-muzhchini> (дата звернення 14.01.2023).
5. Жуликова О. Роль знань і освіти в інформаційному суспільстві. *Вісник ТГУ*. 2010. №10. С. 174–179.
6. Іванов Д. Віртуалізація суспільства. URL : http://lib.ua/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt (дата звернення 14.01.2023).
7. Лиотар Ж. Стан постмодерну. URL: <http://www.gumer.info/bogoslovBuks/Philos/liot/02.php> (дата звернення 14.01.2023).
8. Світові витрати на НІОКР в 2023 році складуть \$1,2 трильйона. URL: <http://www.vesti.ua/doc.html?id=414734> (дата звернення 14.01.2023).

Наталія САБАТ,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
педагогічний факультет,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

АРТПЕДАГОГІКА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У сучасному світі відбуваються зміни в усіх галузях суспільного життя. В умовах глобальної інформатизації та технологічного прогресу важливо не забувати про те, що поряд з нами є діти з особливими потребами, які потребують допомоги, у тому числі й у процесі соціалізації. Особливій дитині не лише необхідне відчуття комфорту в соціальному середовищі, вона також повинна віднайти своє місце у ньому, із тим, щоб зуміти повністю розкрити свої власні можливості, уміння, а також бути корисною іншим.

Особливі діти по-своєму адаптуються до реалій життя, які розраховані на звичайну дитину. Багато рис їхнього характеру формуються не під впливом хвороби, а під впливом дійсності, що їх оточує.

Одним із важливих чинників повноцінного розвитку особистості та її ефективного функціонування в соціумі є соціалізація [3, с. 72]. У її процесі в дитини формуються соціальні якості, знання та вміння, відповідні навички, що дає їй змогу стати дієвим учасником соціальних відносин. Дитина, народившись, уже є соціальною істотою, оскільки її із самого народження оточує багатогранний, складно структурований соціальний світ того суспільства, повноправним членом якого їй ще доведеться стати, але без якого вона вже не може існувати. Взаємовідносини дитини з оточуючим середовищем постійно змінюються – поступово вона оволодіває діями з предметами, в яких закріплено соціальний спосіб їхнього виконання; надалі світ її спілкування розширюється, усе більше людей залучається в нього; вона пізнає все більше соціальних ролей; у неї починають формуватися перші уявлення про себе як про частину соціального світу. У подальшому соціальне оточення надає дитині спектр чітко оформлених ціннісно-нормативних моделей і зразків соціальної поведінки, на основі засвоєння яких відбувається вибір між існуючими нормами та формується персональна ціннісно-нормативна система.

Аналіз проведених досліджень засвідчив, що більшість дітей з особливими потребами мають низький рівень соціалізованості, вони замкнуті, важко йдуть на контакт, не мають друзів, соромляться своїх вад тощо. Багато дітей отримали в житті емоційні травми, що позначилося на їхній поведінці та негативно впливає на особистість. Часто особлива дитина викликає в оточуючих почуття жалю. Це заважає їй бути активною, і тоді вона спілкується лише з такими, як сама. Згодом подібні діти виявляються не повністю підготовленими до повноцінного життя в соціумі.

Одним з ефективних засобів соціалізації дітей із відхиленнями в розвитку є артпедагогіка. На її становлення значно вплинула арттерапія як вид психотерапії та психологічної корекції, що заснована на мистецтві й творчості. Не можна ототожнювати артпедагогіку й арттерапію, оскільки в них різна мета.

Основна ціль арттерапії – корекція психоемоційного стану клієнта/клієнтки, які переживають труднощі емоційного розвитку внаслідок стресу, незадоволення сімейними стосунками, переживання внаслідок емоційного відторгнення іншими людьми й інших чинників. Це призводить до депресії, емоційної нестійкості, імпульсивності емоційних реакцій, відчуття самотності, міжособистісних конфліктів, низької самооцінки й інших негативних станів [1, с. 35; 2, с. 95–96].

Основна мета артпедагогіки – активізація пізнавальної діяльності учнів/учениць засобами мистецтва, розвиток творчої уяви, емоційної пам'яті; гармонізація духовно-морального стану внутрішнього світу дитини та її соціалізація; виховання самоідентифікації особистості дитини в процесі долучення до національного та світового мистецтва, формування любові до ціннісних смислів мистецтва й культури, народних традицій, що увіковічені у творах національного живопису, скульптурі, музиці, літературі, театрі, хореографії тощо [14, с. 69].

Педагогіка не може виконувати не властиві їй функції, які притаманні медицині, психотерапії, психології. Утім, художня творчість досить часто приносить терапевтичні результати. Тому артпедагогіка активно використовує малювання, фотографію, дидактичні ігри, музику, танці, казки. Науковці твердять, що артпедагогіка й арттерапія тісно взаємодіють.

Артпедагогіка (або психопедагогіка мистецтва) нині складається як самостійний напрям педагогіки, що базується на трьох галузях наукового знання – психології, мистецтва й педагогіки; забезпечує розробку теорії та практики особистісно орієнтованої естетичної освіти, водночас сприяє збереженню душевного здоров'я особистості.

Артпедагогіка є засобом дослідження самого себе в процесі рефлексії особливостей свого характеру при адаптивній соціалізації особистості. Отже, артпедагогічний підхід забезпечує інтегративний спосіб освоєння внутрішніх просторів Образу-Я, створюючи умови “м'якого” вирішення внутрішньоособових суперечностей, розвитку емоційної чуйності тощо.

Особливо цінною є артпедагогіка й арттерапія в роботі з дітьми, які мають особливі потреби. Ми мали можливість переконатися в ефективності впливу цих методик під час співпраці з фахівцями/фахівчинями Центру терапії та розвитку у місті Свідник (Республіка Польща). Група фахівців, серед яких – психологи й психологині, психотерапевти/психотерапевтки, лікарі та лікарки – допомагали дітям зрозуміти та прийняти себе, побудувати кращі стосунки з людьми, отримати нові соціальні навички. У закладі є оптимальні умови для розвитку самостійності, креативності, набуття особистісних і соціальних компетенцій. Робота з дітьми ведеться за такими основними напрямами:

- 1) залучення в систему психолого-педагогічного супроводу дітей із функціональними обмеженнями тренінгових форм арттерапевтичної роботи;
- 2) забезпечення наскрізного арттерапевтичного супроводу дітей із функціональними обмеженнями;
- 3) організація конструктивної художньо-творчої арттерапевтичної взаємодії дітей із функціональними обмеженнями та батьками таких вихованців.

При аналізі співпраці з фахівцями Центру терапії та розвитку, доходимо висновку, що заняття, які залучають артпедагогічні технології, дають більший освітній, виховний і, як наслідок, розвиваючий ефект. В особливій символічній формі (через малюнок, гру, казку, музику тощо) ми можемо легше соціалізувати дитину, тобто допомогти їй дати вихід своїм емоціям, переживанням, отримати новий досвід вирішення конфліктних ситуацій тощо.

Артпедагогічні технології спрямовані на формування в дитини з проблемами в розвитку естетичного ставлення до навколишнього світу; плекання морально-естетичних якостей особистості; оволодіння дитиною певними художніми засобами вираження, і відображення з їхньою допомогою своїх почуттів; забезпечення та задоволення особливих потреб у вихованні й навчанні осіб із відхиленнями у розвитку засобами різних видів мистецтва тощо.

На прикладі одного із занять продемонструємо взаємозв'язок артпедагогіки й арттерапії. Так, на терапевтичному занятті діти малювали очі того, хто сидить навпроти. Із погляду артпедагогіки сам процес малювання є засобом

соціалізації. Водночас проведена вправа мала терапевтичний ефект, адже діти намагалися спіймати погляд іншої людини, училися не ніяковіти під чужими поглядами. Також для того, щоб виконати малюнок, діти й самі дивилися на оточуючих, а, отже, і на світ широко відкритими очима, училися порівнювати, узагальнювати, думати, як краще відтворити погляд свого сусіда.

При реалізації елементів артпедагогіки в роботі з дітьми з особливими потребами, притримуємося принципів послідовності та постійності в застосуванні вимог і правил, які є максимально простими. Одразу схвалюємо результати діяльності дітей, без критики й зауважень. Звісно, особливі діти відрізняються від своїх здорових однолітків/одноліток, не завжди можуть активно комунікувати. Утім, застосування елементів артпедагогіки частково згладжує відмінності між дітьми, усі учасники занять захоплені процесом малювання чи слуханням казки, і на особливості дітей не зважають. Ровесники приймають своїх особливих друзів, допоки хтось із дорослих необережним словом не зацентрує на відмінностях. Тому фахівці/фахівчині, усі, хто працює з дітьми з особливими освітніми потребами, повинні тісно взаємодіяти також із батьками: проводити роз'яснювальну роботу, розказувати про особливості таких дітей та ін.

Головним у нашій роботі з особливими дітьми є, по-перше, поновлення емоційного контакту, по-друге, встановлення довірливих відносин із дитиною. При цьому вона не повинна почувати себе об'єктом діяльності дорослих, а стати повноправним суб'єктом, співучасником діяльності. Позитивна атмосфера в закладі, доцільні методи артпедагогіки в роботі з такими дітьми є гарантом їхнього повноцінного особистісного становлення та успішній соціалізації.

У роботі з дітьми підбираємо засоби та методи таким чином, щоб вони дали змогу забезпечити індивідуальний підхід до дитини й сприяли її максимальній адаптації до колективу та його до дитини. Важливо, що цей процес є двостороннім, тому постійно спостерігаємо за емоційним станом підопічних: коли бачимо, що дитина втомлюється – зменшуємо тривалість заняття. Щоб визначити оптимальний для певної вправи час, дітям пропонуємо завдання та перевіряємо стійкість концентрації уваги. За основу беремо саме ту дитину, в якої була найкоротша тривалість концентрації. Зазвичай, такі діти не можуть зосереджуватися на чомусь більше ніж три хвилини, тож заняття організовуємо з урахуванням цієї особливості.

Цікавим досвідом стала наша участь у проєкті *Дотиком пізнаю світ*. Майстер-класи проводилися на базі Дому культури в Любліні (Республіка Польща). Діти з вадами розумового розвитку виготовляли м'які книжечки-іграшки, які згодом передадуть своїм ровесникам зі слабким зором і незрячим. У процесі роботи над виготовленням книжечок діти розвивали дрібну моторику, навички спілкування з ровесниками і, що особливо важливо, усвідомлювали свою причетність до важливої справи, адже їм розповіли, що на виготовлені ними книжечки нанесуть текст шрифтом Брайля і незрячі діти зможуть читати захоплюючі історії. Таким чином, наші вихованці/вихованки з особливими потребами вчилися бути корисними для інших, надавати посильну допомогу тим, хто її потребує.

Отже, варто зазначити, що особливим дітям потрібен не лише комфорт у соціальному середовищі, вони також повинні віднайти своє місце в ньому. Це уможливило повне розкриття такими дітьми власних потенцій, відчуття корисності іншим.

Одним із важливих чинників повноцінного розвитку особистості та її ефективного функціонування в соціумі є соціалізація. Чинники успішної соціалізації особливої дитини, як переконує досвід, – толерантне ставлення до неї, доброзичлива атмосфера, індивідуальний підхід, спільна діяльність.

Вагомим засобом соціалізації дитини з особливими потребами є артпедагогіка. Особливі діти емоційні й дуже чутливі, тому важливо допомагати їм у діяльності, підбадьорювати, учити правильно ставитися до різних подій і вчинків. У таких дітей різна соціальна практика, відмінна поведінка, свої потреби й здібності. Але всі такі представники й преставниці підростаючого покоління повинні мати шанс влитися в соціум, і дорослі повинні допомогти їм у цьому. Для кожної дитини з особливими освітніми потребами важливими є повага до особистості, прийняття її індивідуальності й неповторності, забезпечення її подальшого повноцінного й гідного життя в суспільстві.

1. Карапетрова О. Використання методів арт-терапії у роботі психолога з корекції тривожних станів особистості. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2020. № 2 (20). С. 34–39.
2. Короход Я. Особливості психологічної корекції арт-терапевтичними методами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2021. Т. 32 (71). № 5. С. 94–98.
3. Лещук Г. Соціалізація особистості як соціально–педагогічне явище. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 20. С. 71–73.
4. Павлюк Р. Артпедагогіка як наука: зміст, суть, значення та форми впровадження. *Педагогічний альманах* : зб. наук. пр. / [редкол. В. Кузьменко (гол.) та ін.]. 2013. Вип. 17. С. 67–73.

Лариса САНДЮК,

старший викладач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації, Навчально-науковий інститут мистецтв,

Володимир САНДЮК,

доцент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації, Навчально-науковий інститут мистецтв,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

АРТТЕРАПІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ.

Такий вид психотерапії та психологічної корекції, який ґрунтується на мистецтві та творчості, називають арттерапією. Вона дозволяє за допомогою творчості пережити внутрішні конфлікти, тривогу, страхи, що турбують людину. Арт-терапія використовують у роботі з дітьми й дорослими. Перевага цього методу полягає в тому, що він є достатньо екологічним, безпечним і м'яким. Формати можуть бути різні: індивідуальний, груповий, сімейний. Одна із засад такої терапії в роботі з дітьми – жодних правил.

Арттерапія, особливо в час війни, однозначно є найбільш корисний і ефективний інструмент. На заняття діти приходять із різними симптомами: страх, тривога, агресія тощо. І арттерапія допомагає дитині самотійно зцілитися, адже вона створює ту історію, яку їй треба прожити. І тому дорослим важливо не втручатися в цей процес, адже так ми можемо порушити баланс, а невтручання, підтримка допомагають дитині легше прожити якусь конфліктну внутрішню ситуацію тощо.

Діти часто люблять створювати різні малюнки: дім, природу, тварин тощо. Ця внутрішня робота дітлахів, відображення свого духовного світу, розмірковувань є вельми терапевтичними. Те, що зовні неможливо змінити, можна на символічному рівні промалювати, проліпити, промоделювати. Через малюнок, розповідь, гру дитина передає те, що для неї важливо й що її хвилює. Часто невербальні засоби, за висновками фахівців і фахівчинь, є неподільно можливими для вираження та прояснення сильних переживань і переконань дітей.

Арттерапія – це, передовсім, турбота про емоційне самопочуття та психологічне здоров'я дитини через художню діяльність. Вона відіграє велику роль у розвитку й корекції емоційного світу наших вихованок і вихованців.

Важливо пам'ятати, що головна ціль арттерапії – гармонізація психічного стану через розвиток здатності самовираження та самопізнання. Відповідно, мета арттерапевтичних занять із дітьми – не настільки навчити їх красиво малювати чи писати вірші, а *розбудити емоції*. Діти на заняттях легко захоплюються творчістю, виявляють експресію, щиро виражають свої почуття, швидко знаходять нестандартні рішення. Це допомагає відпустити негативні переживання та поступово впоратися з ними.

За нашими спостереженнями малюнки дітей у ході роботи помітно позитивно змінюються. Це може свідчити, що їхній внутрішній світ стає більш наповненим яскравими емоціями, частіше в спілкуванні проявляються співчуття та співпереживання, бажання допомогти іншим, підтримати їх, поліпшуються взаємини з дорослими й однолітками. Зауважено, що дитина отримує задоволення від самого творчого процесу, тому він є таким корисним. Малюнок через уяву, гру, казку під час арттерапії допомагає дитині, на наше переконання, відважитися повідомити про свої страхи та позбутися їх, вивільнити сильні емоції та переживання, реорганізувати конфліктну чи травматичну ситуацію, знайти нову форму їх осмислення, поступово зняти внутрішню напругу тощо.

Не можна забувати про очевидне: арттерапія розвиває увагу, уяву, творчі здібності й дрібну моторику, готує руку для письма. В арттерапії використовуються різні техніки й інструменти як звичайні: олівці, фарби, фломастери, так і не стандартні техніки та завдання: малюнки пальчиками, долоньками, кулачком, ребром долоні.

Процес малювання пальчиками, зазвичай, розслабляє, викликає посмішку, приносить задоволення. Із технік цікавими є монотипії (різні її типи), малюнки на мокрому папері, пуантель (малювання крапками, ватними паличками), кляксографія (видування фарби, приміром, із соломки). Застосування таких методів і прийомів дозволяє дітям «похуліганити», розкріпачитися та фантазувати. Відповідно, малювання нетрадиційними техніками допомагає

швидше прищепити любов до мистецтва, бажання творити. Адже незвичні техніки відкривають можливості використовувати вже знайомі дітям предмети як художній матеріал для творчого самовираження, швидше зацікавлюють, сприяють розвитку творчих здібностей у всіх учасників заняття, викликають у них безліч позитивних емоцій.

Якщо спостерігати за заняттям арттерапії та звичайним малюванням, то можна розгледіти небагато відмінностей. Проте, заняття з арттерапії суттєво відрізняються від уроків малювання. Вони допомагають дітям віднайти психологічну рівновагу, а батькам краще зрозуміти своїх дітей. Не варто вважати, що малювання без чіткого терапевтичного завдання матиме результат подібний до арттерапії.

Лікувальне малювання чи арттерапія не має на меті навчити дитину зображати предмети, навпаки, при такій терапії не важлива ані правильність поєднання кольорів, ані постанова руки чи розташування малюнка. Єдина мета такої практики – допомогти дитині перебороти стрес або позбутися психологічного перенавантаження. Коли дитина малює з ціллю звільнитися від обтяжуючих почуттів, не варто обмежувати її якимись правилами. Слід відійти в бік і дозволити малечі висловити свої почуття на папері, яким би негарним чи ірраціональним не здавався б малюнок із погляду дорослого/дорослої.

Методика проведення арттерапевтичних занять поділяється на три етапи. Спочатку варто створити певну емоційну атмосферу, приміром, розповісти терапевтичну казку, до якої долучити дитину й запропонувати їй намалювати свій страх, переживання, сумніви. Далі, коли малюнок готовий, можна поміркувати разом із дитиною, як справитися з уже зображеною проблемою. Останнім етапом буде її символічне знищення чи знешкодження. Можна потоваришувати з монстром, домалювавши йому рожеві бантики й привітну посмішку тощо. Дозволено розірвати чи замалювати страх. Важливо спонукати дитину придумати щасливий кінець історії, з якої починалося заняття арттерапією.

Батькам рекомендується влаштувати сеанси арттерапії самостійно. Навіть, якщо заняття не буде таким ефективним, як те, що проводять професійні психологи/психологині, воно, усе ж, буде корисним. Особливо рекомендується проводити згадані сеанси тоді, коли дитина перебуває на лікуванні в спеціальному закладі, чи хворіє вдома. Після таких занять психологічний стан дитини покращується, змінюється самосприйняття та світосприйняття, знижується тривожність. При малюванні, ліпленні, створенні аплікації, пісочної анімації, взаємодії з природними матеріалами дитина, як наслідок, занурюється у творчий стан, у неї знімається психологічна напруга, підвищується відчуття комфорту. Додатково арттерапія дає соціально прийнятний вихід агресії та іншим негативним емоціям.

Тому арттерапія є такою ефективною в роботі з дітьми. Вона містить у собі великий потенціал для формування цілісної, багатогранної зростаючої особистості. Арттерапія може використовуватися не лише при наданні психологічної допомоги, а й елементи такої роботи стануть у пригоді фахівцям/фахівчиням у галузі мистецької педагогіки та соціальної роботи. Ці прийоми, як показав наш досвід, надзвичайно ефективно допомагають дітям дізнатись більше як про самих себе, так і про оточення.

Вікторія ТИПЧУК,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації, Навчально-науковий інститут мистецтв,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

АВТОПОРТРЕТ ЯК ВІДБИТОК ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ АВТОРА

Внутрішні процеси проживання та переживання життєвих подій, проявляються і відображаються більшою чи меншою мірою візуально в усій поведінці людини, зокрема її жестах, рухах, міміці. Щоправда, інколи ці зміни малопомітні для оточуючих. Особливо чутливими до таких змін є люди творчих професій, зокрема митці й мисткині. Світове образотворче мистецтво багате художніми образами, серед яких краще всього виявляє внутрішній стан героя/героїні їх автопортрет. Важливим засобом характеристики персонажа виступає фігура, обличчя, одяг, рухи, жести, манери, а також засоби композиційної побудови площини, зокрема перспектива та вибір аспекту бачення художником/художницею. Такий “опис” зовнішності може розповісти дуже багато про людину, її психо-емоційний стан, відношення до себе й світу тощо.

Саме слово *портрет* із французької (*portraire*) означає – *відтворювати щось межа в межу*, де нас цікавитимуть засоби відбитку та яку душевну складову вони відображають. У жанрі портрету майстри/майстрині пензля користувалися певними канонами й зразками аж до кінця XVIII ст., де загальні риси переважали над індивідуальними. Портрет кінця XIX та початку наступного століття вже характеризується тонкою передачею розмаїтих внутрішніх станів, достовірністю персоніфікованого образу, неповторністю та новими засобами виразності. Спробуємо порівняти способи візуальної мови в автопортретах різних митців/мисткинь і різних часових стилів, що виявлять внутрішній стан зображених героїв/героїнь, а саме їхню самооцінку та самосприйняття засобами композиції.

У цьому аспекті нас цікавитимуть лінія горизонту, як вона побудована, яку частину простору полотна відтинає, де і як художник/художниця розміщує героя чи героїню сюжету, тобто себе, положення в просторі самої фігури. Стосовно фігури портретованого/портретованої, важливо звернути увагу й порівняти чи достовірно показує себе художник/художниця відносно перспективи та ракурсу з якого глядач або глядачка дивляться на автопортрет. Це співставлення дозволить відкрити справжню позицію автора/авторки відносно самих себе, їхню власну самооцінку, яка нібито приховано, та все ж проявляється в роботі, поза свідомістю її автора/авторки.

Із погляду заявленої теми круглого столу *Досвід проживання російсько-української війни у вимірах пластичного мистецтва, психології мистецтва й арттерапії*, можемо зазначити практичну користь запропонованого нами підходу в аналізі малюнків автопортретів респондентів або респонденток. Спостереження за змінами в самосприйнятті в процесі арттерапевтичних практик дозволять фахівцям і фахівчиням виявляти приховані чи неусвідомлені сигнали

порушень психічного стану творців/творчинь автопортретів і допомогти їм віднайти рівновагу душевного стану, зміцнити стресостійкість. Відповідно, завдяки улюбленому заняттю це допоможе легше проживати складності, які принесла нинішня війна.

1. Менегетти А. Кино, театр, бессознательное. Т. 1. Москва, 2001. 384 с.
2. Потемкина О. Психологический анализ рисунка и текста. Санкт-Петербург, 2006. 524 с.
3. Ферс Г. Тайный мир рисунка (исцеление через искусство). Санкт-Петербург, 2003. 176 с.
4. Punch, B. The Psychology of Art Appreciation. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen. 1997. V. XII. 312 p.

Галина ФЕДОРИШИН, Оксана ЧУЙКО,
кандидатки психологічних наук,
доцентки кафедри соціальної психології, факультет психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ЗАСТОСУВАННЯ МАЛЮНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З НІЧНИМИ ЖАХІТТЯМИ В ДІТЕЙ

Постановка проблеми. Із часу повномасштабного вторгнення російських військ українці й українки чи не щодня переживають травмівні події та ситуації, які впливають на самопочуття й психологічне здоров'я, зокрема на порушення сну. Відповідно, актуалізується питання психологічної допомоги особам, у яких виникають нічні жахіття внаслідок впливу війни.

Згідно визначень науковців, сновидіння – це комплексний досвід, що виникає під час сну. Він уміщує образи, відчуття, думки, емоції, видиму мову й рухову активність. Можна стверджувати, що сновидіння певною мірою відображають психологічне благополуччя та відіграють ключову роль у емоційній регуляції (наприклад, частота запам'ятовування снів і кошмарів зростає, коли суб'єкти/суб'єктки піддаються несприятливим і травматичним подіям) [1].

Нічні жахіття – це тривожна психічна активність увісні, яка характеризується негативними емоціями й часто вважається клінічним симптомом, що викликає значний дистрес. Вони часто пов'язані з посттравматичним стресовим розладом, проте також може бути реакцією на стресові умови [1]. Можуть бути й нічні жахіття без причин, та ми розглядаємо проблему страшних сновидінь, які виникають у результаті впливу війни (стресу).

Нічні жахи в сьогоденні – це нормальна реакція на ненормальні події, за допомогою якої побачене й пережите напередодні інтегрується в досвід, приймаються почуття, пов'язані з війною, щоб наступного дня вже менш емоційно сприймалися вчорашні події. Це природний механізм, який не можна зупинити, допоки в реальності продовжуються страшні події.

Нічні жахіття можуть бути тривожні та руйнівні, особливо для дітей, тому, що здаються реальними. Однією з ключових емоцій, які лежать в основі нічних жахів є страх. Коли жахіття повторюються, діти можуть боятися лягати спати чи засинати, прокинувшись від поганого сну посеред ночі. Його нестача посилює дратівливість, погану концентрацію протягом дня, від чого страждає

рівень навчальних досягнень в освітньому закладі, стосунки з однолітками. Діти старшого віку можуть уважати, що кошмари сняться лише малечі, і тому уникають розповідати про ці сни. Таке уникнення, імовірно, лише підтримує жахіття та підсилює їх [2]. Проте можна навчитися конструктивному поводженню з ними, що дозволить почувати себе значно краще [3].

Деякі психологи й психологині вважають, що усвідомлення змісту сну та можливість його зміни може бути корисним для тих, хто страждає від кошмарів [4]. Такий підхід розглядають своєрідною стратегією подолання страшних снів. Один із варіантів роботи з нічними жахіттями полягає в модифікації сюжету повторюваного страшного сну під час неспання шляхом уявної репетиції нового сну без неприємних елементів. Особи, які страждають від нічних жахів, навчаються змінювати сцени кошмарів, створюючи менш неприємне завершення та залучаючи їх у новий сценарій сну [5; 6; 7].

Теоретичні результати дослідження. Одним з ефективних способів усвідомлювати та контролювати нічні жахіттями є арттерапія, зокрема малюнкова терапія. На початку свого розвитку арттерапія відображала психоаналітичні погляди, згідно з якими кінцевий продукт художньої діяльності пацієнта вважається вираженням несвідомих психічних процесів [1]. Хоча Зигмунд Фройд (1856–1939) цілком усвідомлював, що підсвідоме виявляється в символічних образах, тому у своїй практиці не використовував результати художньої творчості своїх клієнтів/клієнток і не спонукав їх до цього. Проте Карл Юнг (1875–1961) наполегливо пропонував їм відображати свої сни, мрії та фантазії в малюнках. Ідеї К. Юнга про існування персональних й універсальних символів і про можливість використання сили уяви в психокорекційних цілях надали глибокий вплив на тих, хто нині займається арттерапією [1]. Так, із допомогою малюнку дитина може “витягти” жахіття з несвідомого, як кажуть, на денне світло, тоді, коли вона не спить і знає, що їй сон не зможе зашкодити. Удень кошмар уже не здається таким страшним і реальним.

Методика роботи з нічними сновидіннями полягає в наступному:

1. Пояснюємо дитині, що нічні жахіття – це лише сни, залишки денних турбот і переживань. Однак ці сни можуть змусити серце прискорено калатати, а дітей – почуватися наляканими. Тому найкращий спосіб протистояти жахіттям – “витягти” їх зі свідомості на денне світло, тобто намалювати.

2. Заохочуємо дитину намалювати жахіття з усіма деталями. Це не обов’язково повинен бути гарний малюнок – значення має сон, а не якість малюнка.

3. Просимо розповісти про малюнок. Структурувати бесіду можна за схемою, запропонованою Вайолет Оклендер (1927–2021) [8]:

- Робляться дії, спрямовані на те, аби дитина поділилася відчуттями, що виникають під час малювання. У результаті вона починає краще усвідомлювати себе.
- Психолог/психологиня прагнуть до того, щоб дитина поділилася враженнями про малюнок, описуючи картинку властивим їй чином. Це наступний етап усвідомлення себе.
- На глибший рівень усвідомлення себе дитина заглиблюється завдяки обговоренню питань, що стосуються частин малюнка, їхньому більш чіткому

виділенню, досягненню більшої чіткості шляхом опису форми, кольору, образів, предметів, людей тощо.

- Психолог/психологиня просять дитину описати картинку так, начебто картинкою є вона сама, з використанням слова «Я».
- Вибираються специфічні предмети на картинці для того, щоб дитина їх ідентифікувала з чим-небудь. При потребі їй ставлять запитання, аби полегшити виконання завдання.
- На цьому етапі досягається подальша концентрація уваги дитини, загострення усвідомлення шляхом виділення та спонукання до максимально поглибленої роботи зі специфічною частиною картинки, особливо якщо в дитини є досить натхнення чи коли акцентується на незвичайному недоліку.
- Дитині пропонується вести діалог між двома частинами картинки чи двома дотичними або протилежними об'єктами, такими, приміром, як дорога й автомобіль, лінія навколо квадрата тощо.
- Психолог/психологиня просять дитину звернути увагу на кольори.
- Здійснюється спостереження за зовнішніми проявами поведінки: особливостями відтінку голосу, положенням тіла, виразом обличчя, жестами, диханням, паузами. Мовчання може означати контроль, обмірковування, пригадування, репресію, тривогу, страх або усвідомлення чого-небудь.
- Психолог/психологиня працюють над ідентифікацією, допомагаючи дитині «віднести до себе» те, про що вона говорить, описуючи картинку чи її частини.
- На цьому етапі малюнок відкладається та опрацьовуються реальні життєві ситуації чи розповіді, що виходять із нього.
- Фахівець/фахівчиня з'ясовують, чи немає пропусків або порожніх місць на картинках, і звертають на це увагу.
- Психолог/психологиня зупиняються на тих речах, які виходять на перший план для дитини, або загострюють увагу на тому, що їм самим здається найважливішим.

4. Розповідаємо про те, що дитина може змінити свої сни. Один із способів обернути свій сон – подумати про бажане закінчення, вигадати альтернативне завершення та намалювати його. Дитина може тримати малюнок біля себе, коли лягає спати, щоб за потреби нагадати собі, як зміниться її сон.

5. Можна запропонувати інші способи, наприклад, намалювати жахіття, скласти й заховати малюнок у *Скриньку сумних думок*; домалювати картинку з кошмаром таким чином, щоб вона стала кумедною (як у мультфільмі *Капітошка*, коли крапелька води змінювала суворе зображення вовка на веселе і доброзичливе) або мала позитивне завершення.

На початку бесіди з дитиною важливо визначити тип проблеми, пов'язаної зі сном, – важко заснути (переживання/напруження); прокидається серед ночі (погані сни, кошмари) або прокидається дуже рано й не може знову заснути. Сильне порушення сну може свідчити про депресію. Важливо звертатися до досвіду дитини та її копінгстратегій, пов'язаних із нормалізацією сну: «Що ви робили, щоб позбутися проблем зі сном? Що ще можна зробити, щоб добре ви-

сипатися?». Таким чином психолог/психологиня разом із дитиною виробляють правила здорового сну й пропонують описані вище методи додання нічних жахів.

Важливим доповненням до малюнкової терапії є заохочення дитини розповідати про свої сни батькам або особам, що їх замінюють. А ті, у свою чергу, нехай діляться своїми снами. Нехай це стане ранковим ритуалом. Таким чином приходить усвідомлення того, що це був сон і приймаються почуття, пов'язані з ним. Як слушно зауважує В. Горбунова, саме найближче соціальне оточення здатне стати каталізатором посттравматичного зцілення та зростання, підтримання процесів природнього відновлення психіки й соціально-психологічної адаптації осіб, які постраждали від травмивних подій [9].

Висновки. Проблема порушення сну є важливою через її значний вплив на загальний психічний стан людей, особливо дітей, їхню якість життя, здоров'я. Таке питання потребує першочергового вирішення в системній роботі психолога/психологині з посттравмивними стресовими реакціями.

1. Практикум із групової психокорекції: підручник / Кол. авторів: С. Максименко, О. Прокоф'єва, О. Царькова, О. Кочкурова. Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2015. 414 с.
2. Сміт П., Дирегров А., Юле В. Діти та війна. Навчання технік зцілення. Для дітей віком від 8 до 18 років / [пер. з англ. О. Антонішин; наук. ред. К. Явна]. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2022. 108 с.
3. Чуйко О., Федоришин Г. Онлайн групи психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах війни: досвід проведення. *Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри* : зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 22–23 листопада 2022 р. 2022. С. 211–215.
4. Germain, A., Buysse, D., Shear, M., Fayyad, R., & Austin, C. (2004). Clinical correlates of poor sleep quality in posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 17, 477–484. <https://doi.org/10.1007/s10960-004-5796-6>
5. Krakow, B., Sandoval, D., Schrader, R., Keuhne, B., McBride, L., Yau, C. L., & Tandberg, D. (2001). Treatment of chronic nightmares in adjudicated adolescent girls in a residential facility. *Journal of Adolescent Health*, 29 (2), 94–100. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(00\)00195-6](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(00)00195-6).
6. Scarpelli, S., Alfonsi, V., Gorgoni, M., & De Gennaro, L. (2022). What about dreams? State of the art and open questions. *Journal of Sleep Research*, 31(4), e13609. [10.1111/jsr.13609](https://doi.org/10.1111/jsr.13609)
7. Spoormaker, V. I., & Van Den Bout, J. (2006). Lucid dreaming treatment for nightmares: A pilot study. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 75(6), 389–394. <https://doi.org/10.1159/000095446>.
8. Федоришин Г., Рудніцька І. Робоча книга психолога установ ДКВС України: Корекційна робота психолога УВП та СІЗО. Книга 6. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2021. 36 с.
9. Горбунова В. Сприяння соціального оточення відновленню та зростанню особистості при посттравматичних станах та розладах. *Наука і освіта*. Київ, № 5. 2016. С. 40–45.

Ірина ЧМЕЛИК,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри дизайну і теорії мистецтва,
Навчально-науковий інститут мистецтв,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЄКТ «ЗВИТЯЖЦІ. ПАМ'ЯТІ ТИХ, ХТО ПОВЕРНУВСЯ НА ЩИТІ» ЯК РЕФЛЕКСІЯ НА ПОДІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У мистецькому просторі «Підземний перехід «Вагабундо» в Івано-Франківську 5 січня 2023 року відбулося відкриття виставки моїх (І. Ч.) рисунків «ЗВИТЯЖЦІ. Пам'яті тих, хто повернувся на щиті». На відкритті репрезентовано відеоарт, звучало поетичне слово Богдана Томенчука, письменника, освітянина, директора ІФЦОЯО, проза Ольги Деркачової, письменниці, докторки філологічних наук, доцентки ПНУ ім. В. Стефаника, про тих, хто в найважчі для України часи став зі щитом на її захист, тримав над Вітчизною небо й сам став небом, повернувшись до нас на щиті.

На виставці представили 44 графічних портретних рисунків воїнів із різних куточків України, які віддали своє життя за її Незалежність. Серед зображених – це ті, хто загинув на сході України від 2014 року, та з початком повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року [1]. Зокрема, це портретні рисунки Василя Сліпака, Василя Пелиха, Тараса Бобанича, Артемія Димида зі Львова, Романа Ратушного, Семена Обломея, Євгена Олефіренка з Києва, Євгена Браха з Полтавщини, подружжя Тараса та Ольги Мельстерів із Кропивницького, Віктора Оцерклевича з Одещини, Артема Азарова, Георгія Тарасенка, Миколи Кравченка з Харкова, Ярослава Журавля, Владислава Подобного з Дніпра, Павла Наконечного та Романа Чалого з Черкащини, Івана Щокіна з Херсона, Олени Созонюк, Сабіни Галицької, Андрія Верхогляда, Іллі Шамріцького з Волині, Ярослава Кондратюка з Тернополя, Юлії Чайки з Запоріжжя, Максима Матузки із Сум. Таким чином, авторкою тез підкреслюється, що війна триває з 2014 року, й Україна продовжує нести втрати. Серед зображень героїв/героїнь – жителі й жительки нашого краю, які стали на оборону держави й героїчно захищали її до останнього подиху: Любомир Бордун із Коломиї, Іван Сапіжак з Тлумача, Дмитро Чирва з Городенки, Володимир Витошко із с. Підгір'я (Богородчанщина), Володимир Савчин із Долинщини, Ігор Іванікович із Рожнятівщини, Ігор Паливода з Рогатинщини, брати Бутусіни з Калуша, а також жителі Івано-Франківська: Назар Лугарєв і Василь Гуцуляк і багато інших. Кожне зображення супроводжує відповідний текст із короткою біографічною довідкою, відзнаками й обставинами загибелі героїв і героїнь.

Метою проєкту є, передусім, осмислення пам'яті, адже, як влучно зауважила О. Деркачова: «Наша пам'ять має властивість забувати. З початку повномасштабного вторгнення ми пам'ятали багатьох загиблих – їхні імена, ким були, як жили. За місяці війни героїв стає дедалі більше, проте ми не зможемо

згадати всіх, а на цій виставці маємо змогу глянути їм в очі, запам'ятати як не ім'я, то хоча б усмішку» [2]. Не менш вагомою метою виставки є усвідомлення ціни, яку платить наша держава за свою свободу й незалежність. Складна та неоднозначна тема, яку необхідно піднімати саме зараз, коли гостро відчувається біль кожної втрати: військових і військовикинь, медиків і медицинь, цивільних і, що найбільш болісно, – дітей.

Одним із важливих аспектів виставки є привернення уваги до належного вшанування пам'яті Героїв і Героїнь, підтримка їхніх родин. Виставка – це вдячність і шана батькам героїв/героїнь, спомин про тих, хто віддав своє життя Україні та за Україну. Героїзм військових/військовикинь і медиків/медицинь захоплюватиме й надихатиме не одне покоління та формуватиме націю Незалежної України.

Наші графічні твори спочатку малювалися як бажання зафіксувати обличчя, характери, індивідуальності тих, завдяки кому Україна встояла. За кожним героєм/героїнею – окремий всесвіт, здійснені й несповнені мрії, родини, друзі, сум, втрата... А також віра, надія та любов. Серед зображених – військові/військовикині, медики й медицині, а також люди цивільних і творчих професій – педагоги/педагогині, ІТ-шники/шниці, кондитери й кондитерки, художники/художниці, музиканти/музикантки, спортсмени/спортсменки, історики/історички і громадські активісти/активістки, учасники й учасниці Революції Гідності 2013–2014 років. Мабуть, більшість із них неочікувано навіть для себе взяли до рук зброю, коли постала гостра потреба захищати своїх рідних і домівки від загарбників/загарбниць. А дехто, навіть, повернувся з-за кордону для захисту держави й знову опинявся в строю, іноді, навіть після важких поранень.

Звитязці – це про тих, хто своєю кров'ю освячує нашу Незалежність, хто ціною власного життя дає нам можливість жити, творити, розвиватися... І пам'ятати.

Нині в нашому місті відбувається низка виставкових та інших проєктів, присвячених вшануванню загиблих героїв/героїнь: *Янголи спорту* – виставка фотографій загиблих спортсменів у російсько-українській війні в Івано-Франківському краєзнавчому музеї; банери із фотографіями загиблих героїв/героїнь Івано-Франківської громади в центрі міста по вулиці Незалежності; біл-борди по основних магістралях міста та на в'їздах у нього. Усе це – потрібні кроки в збереженні пам'яті, наша важлива й необхідна спроба в цьому аспекті.

Таким чином, мистецький проєкт *Звитязці*, що ставив перед собою низку важливих завдань, торкається часом болісних, але актуальних проблем українських реалій в умовах повномасштабної російсько-української війни, відбувся. Маємо міцну надію, що він матиме продовження в мистецьких просторах інших міст і містечок області.

1. Виставку портретів загиблих бійців презентували в Івано-Франківську URL: https://www.youtube.com/watch?v=qAS0_pqZCaQ (дата звернення: 31.01.2023 р.)
2. Остапчук Р. «Звитязці»: у Франківську відкрили виставку портретів загиблих героїв. URL: <https://mi100.info/2023/01/05/vystavka-portretiv-zagyblyh-geroyiv/?fbclid=IwAR123nvypbvQaBFpwDEnnt3wDqjGgwL7kfjFq09985OLOrhUQNMXTh0yEg> (дата звернення 31.01.2023 р.).

Наукове видання

ДОСВІД ПРОЖИВАННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ВИМІРАХ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА, ПСИХОЛОГІЇ МИСТЕЦТВА Й АРТТЕРАПІЇ

**Збірник тез доповідей круглого столу
(Івано-Франківськ, 3 лютого 2023 р.)**

Упорядники:

Світлана Литвин-Кіндратюк, Богдан Кіндратюк

Головний редактор

Комп'ютерне верстання

Дизайн обкладинки

Василь Головчак

Віра Яремко

Олег Чуйко, Роман Петрів

Підп. до друку 29.06.2023. Формат 60×84/16.

Гарнітура *Times New Roman*. Тираж 200 пр. Ум. друк. арк. 3,9.

Видавець

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Степана Бандери, 1,

тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022

Виготовлювач

Приватний підприємець Бойчук А. Б.

Івано-Франківськ

Свідоцтво про держреєстрацію № 11196 від 25.05.2001

ISBN 978-966-640-539-8

Телефони, електронні адреси упорядників: (067)342 47 08; e-mail: lytvynkindr@ukr.net
(067) 342 21 65, (066) 679 25 72; e-mail: bohkind@ukr.net